

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ŞƏFƏQ MİRƏĞA qızı HƏSƏNZADƏ

**ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI
ŞAGİRDŁƏRDƏ LÜĞƏT EHTİYYATININ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ
YOLLARI**

İxtisaslaşma: HSM- 060103 – Xarici dilin tədrisi metodikası və metodologiyası (ingilis dili üzrə)

**Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
DİSSERTASIYA**

Elmi rəhbər:

Ülkər Mənsur qızı Quliyeva
fil.f.d., dosent

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-6
I FƏSİL. DİLİN LÜĞƏT FONDU VƏ LÜĞƏT TƏRKİBİ HAQQINDA	
.....	7-32
1.1. Orta məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi.....	7-17
1.2. Leksik məşğələlərin məqsəd və vəzifələri.....	17-22
1.3. Leksik məşğələlərdə öyrədilən materialın həcmi və xarakteri.....	22-32
II FƏSİL. ŞAĞİRDŁƏRİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN HƏCMİ.....	33-41
2.1. Şagirdlərin lüğət ehtiyatının xüsusiyyətləri	33-36
2.2. Şagirdlərin yazılı və şifahi nitqinin leksik xüsusiyyətləri.....	36-41
III FƏSİL. ŞAĞİRDŁƏRİN LÜĞƏT EHTİYYATININ	
ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	42-64
3.1. Lüğət işinin zənginləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi ,sözlərin seçilməsi və tanış olmayan sözlərin mənasının izahı yolları,cümlə qurmaq üzərində iş və lüğətin təqdim edilməsi yolları.....	42-47
3.2. İngilis dilinin tədrisində şagirdlərin lüğət ehtiyatının möhkəmləndirilməsində çalışmaların, innovativ metodların, əyani və texniki vasitələrin və oyunların rolu.....	48-60
3.3. Eksperimental tədris və nəticələrinin təhlili.....	60-64
NƏTİCƏ.....	65-67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	68-71

GİRİŞ

Son illərdə xarici ölkələrlə əlaqələr xeyli genişləndiyindən, digər xalqlarla bütün səviyyələrdə ünsiyyət qurmaq mümkün olmuşdur. İstənilən dildə ünsiyyət qurmaq üçün bir neçə il ərzində yığdığımız söz ehtiyatı köməyimizə gəlir. Buradan belə nəticə çıxara bilərik ki, dil öyrənmək kiçik yaşlardan daha faydalıdır. Qeyd etməliyik ki, ana dili şagirdlərin və bizlərin gündəlik həyatında əsas ünsiyyət vasitəsi olduğu kimi, xarici dil üçün eyni fikirləri söyləyə bilmərik. Buna görə də xarici dil, ana dilini əvəz edib, onunla yarışa bilməz. Ancaq ana dilinin tədrisi metodundan istifadə edərək, xarici dilin tədrisində dəyişikliklər etmək mümkündür [1,səh.50]. Bu isə öz növbəsində, müəllimlərə imkan yaratdı ki, uşaqların xarici dilin səmərəli və effektiv, ən əsası da maraqla öyrənməsində yeni metodların axtarışına çıxsınlar.

Xarici dil tədrisi ilə bağlı olan yanaşma və metodlarda leksik materialın dilin mənimsənilməsində tutduğu yerə görə müxtəlif yanaşmalar var. Leksik yanaşmada (The Lexical Approach) dildə leksikanın və mövcud olan ifadələrin roluna önəm verilir, qrammatika ilə lüğət tərkibinin qarşılıqlı əlaqəsi vurğulanır. Leksik yanaşmada söz birləşmələrinin və dildə hazır formada olan ifadələrin vacibliyi xüsusilə vurğulanır və dilin tədrisi zamanı dilin leksik səviyyəsinin vacib rol oynadığı qeyd olunur. Bu fikirə əsasən, dil leksik vahidlərdən təşkil olunmuşdur və bu leksik vahidlərin nitqdə hazır formada istifadə olunması və tanınması dil tədrisinin əsasını təşkil edir. Leksik yanaşmada belə hesab edilir ki, dilin lüğət tərkibi qrammatik strukturdan daha çox məna yükü daşıyır, dilin bir ünsiyyət vasitəsi kimi öyrədilməsi leksik materiallara daha çox önəm verilməsini tələb edir [32, səh.3].

Şagirdlərin lüğət ehtiyatı ingilis dili dərslərində informasiyanın müvəffəqiyyətlə qavranılmasına imkan yaradır. Zəngin lüğət ehtiyatına malik olan şagird nəinki dərstdə mövzuda nə haqqda danışdığını başa düşməyə, həm də öz fikirlərini dəqiq və düzgün ifadə etməyi bacarır. Buna görə də məktəbdə ingilis dili dərslərinin əsas vəzifəsi şagirdlərin lüğət ehtiyatının durmadan zənginləşdirməkdir.

“Söz nitqin başlıca əsas leksik vahididir. Günəş bir damla suda əks olunduğu kimi, şüur da özünü sözdə əks etdirir. Kiçik aləm böyüyünə, canlı hüceyrə orqanizmə, atom kosmosa aid olduğu kimi, söz də şüura aid olur. O, məhz şüurun kiçik aləmidir.

Düşünülmüş söz insan şüurunun makrokosmudur” [5, səh.456]. O, şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi işində mühüm rol oynayır. Lüğəti daim inkişaf etdirmək lazımdır, çünki zəngin lüğət insanlar arasında ünsiyyətin həm şifahi, həm də yazılı şəkildə uğurla həyata keçirilməsinə yardımçı olur. Sözə yiyələnərək biz onun mənasını və nitqdimizdə istifadə normalarını öyrənmiş oluruq. Düzgün təşkil edilmiş lüğət işi şagirdlərin nitq, əqli inkişafını təmin edir, materialının dərinlən mənimsənilməsinə kömək edir. Lüğətin zənginləşdirilməsi, möhkəmləndirilməsi işi şagirdlərin ümumi danışığın inkişaf sistemində əhəmiyyətli yer tutur. Lüğət genişləndirilməsi olmasa, onların danışığında ünsiyyət təkmilləşdirilməsi mümkün olmaz. Eyni zamanda lüğət üzərində iş idrak fəaliyyətinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Bu o deməkdir ki, sözün üzərində işləyərkən sözün əsl dil xüsusiyyətlərini, yəni çoxmənalılığını (ingilis dilinin sözlərinin əksəriyyəti olduğu kimi), eləcə də sinonim və antonimik münasibətləri nəzərə almaq lazımdır.

Məlumdur ki, məktəblilərin nitqinin leksik cəhətdən öyrədilməsinə çox diqqət yetirilməlidir, çünki lüğət nitq fəaliyyətinin ən vacib komponentidir. Az miqdarda olan söz ehtiyatı şagirdlərin özgüvənsizlik hissəsinə və xarici dildə danışmaq istəməməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də dərstdə əsas vəzifələrdən biri bu problemi aradan qaldırmaqdır.

Müəllimlərin diqqətini xarici dil lüğətinin tədrisi metodikasına cəlb edən əsaslı səbəblər bunlardır:

- 1) şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafında lüğət biliklərinin rolu;
- 2) lüğətin mənimsənilməsi prosesinin mürəkkəbliyi.

Xarici dilin praktiki mənimsənilməsi vəzifəsi həm nitq bacarıqlarının öyrədilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsi yollarının axtarışını, həm də dil materialının təşkilində böyük diqqət tələb edir.

Lüğət ehtiyatının artırılmasında əsas yardımçılar lüğətlərdir. Məlum olduğu kimi, gündəlik həyatda insanlar bildikləri müəyyən sayda söz işlədirlər. Bu prosesi genişləndirməkdən ötrü, ingilis dili dərslərində lüğətlərdən və tapşırıqlardan istifadə edilir. Əgər şagird dilin lüğət tərkibinə malikdirsə, o, sözləri düzgün istifadə etməyi də öyrənəcəkdir. Bu gün şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi nitqin

inkişafının elementlərindən biri sayılır, ona görə də müasir təhsil pillələrində lüğət ehtiyatının artırılması məsələsi yüksək əhəmiyyət kəsb edir.

Mövzunun aktuallığı. Mövzunun aktuallığı onunla bağlıdır ki, yalnız zəngin leksik bacarıqların olması nitq fəaliyyətinin normal işini təmin edir. Bu, orta məktəbdə lüğət işinə verilən dəyəri göstərir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı məktəblilərin ingilis dilinin tədrisində lüğəti formalaşdırılmaq və genişləndirilməkdir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiya işinin orta məktəbdə ingilis dilinin tədrisi prosesində lüğətin aktivləşdirilməsi və təqdimatıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi – təhlil əsasında şagirdlərin ingilis dili dərslərində lüğət ehtiyatının genişləndirilməsinə kömək edən leksikanın təqdimatının əsas üsullarını formalaşdırmaq və fəallaşdırmaq; təhlil əsasında lüğətin işlənməsi və tətbiqi üçün mümkün variantları seçməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələri yerinə yetirmək lazımdır:

- “aktiv” və “passiv” lüğət anlayışlarını müəyyənləşdirmək, onun formalaşmasının nəzəri əsaslarını açmaq, genişləndirmə üsullarını nəzərdən keçirmək;
- müəllim tərəfindən lüğətin seçilməsi və şagirdlər tərəfindən onun inkişafı ilə bağlı problemləri tapmaq;
- tapşırıqlara əsaslanaraq, şagirdlərin lüğət ehtiyatının genişlənməsinə dair töhfə verən sistem hazırlamaq.

Vəzifələri isə:

- lüğətin zənginləşdirilməsinin əsas mənbələrini müəyyən etmək;
- şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsinə xidmət edən linqvistik və psixoloji-pedaqoji aspektləri təhlil etmək;
- müəllim tərəfindən şagirdlərin lüğətini zənginləşdirmə yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Orta məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi və lüğət tərkibinin artırılması prosesində istifadə edilən səmərəli metodlar araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Xarici dil dərsinin mahiyyəti aydınlaşdırılır, xüsusiyyətləri müəyyən edilir, keçirilməsinə dair tələblər təsvir edilir və dərsin modeli təqdim olunur.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticələri yalnız orta məktəbin xarici dil müəllimləri tərəfindən deyil, həm də digər ümumtəhsil fənlərinin müəllimləri, eləcə də müəllim olmaq istəyən şagirdlər tərəfindən də istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, eksperiment təhlil və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

Dilin lüğət fondu və lüğət tərkibi haqqında

1.1 Orta məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi yolları

Müasir dil- tarixi inkişafın məhsuludur və bəzən dil müxtəlif səbəblərdən irəli gələn müxtəlif istiqamətlərdə dəyişikliklərə məruz qalır, buna görə də ingilis dilinin əsas lüğət fondunun dəyişməsi və tərkibi məsələsi aktual olaraq qalır. Zamanla dilin lüğəti sürətlə inkişaf edir və daim dəyişir. Bu, müasir dünyamızda, ingilis dilinin beynəlxalq dil olduğu və insanın bütün sahələrinin reallıqlarını canına götürdüyü dövrdə xüsusilə səciyyəvidir. Bunları nəzərə alaraq qeyd etməliyik ki, tədqiqat obyekt- ingilis dili lüğət fondu, tədqiqatın predmeti isə ingilis dilinin mövcud olduğu dövr ərzində lüğət tərkibində baş verən dəyişikliklərdir [4,səh.5].

Xarici dillərin tədrisi metodikasının əsas problemlərindən biri nə öyrəndikləri problemidir. Təlimin məzmunu haqqında danışdığımızda, ilk növbədə bacarıq və vərdişləri nəzərdə tuturuq. Şagirdlərimiz yalnız dil materialının biliklərini deyil, həm də bacarıq və vərdişləri inkişaf etdirmək üçün lazım olan bilikləri əldə etməlidirlər. Bacarıq və vərdişlər səviyyəsi proqramın məqsəd və vəzifələri ilə müəyyən edilir [33,səh. 29].

İngilis dilində istifadə olunan bütün sözlər onun lüğət tərkibini təşkil edir. Bu böyük leksik vahidlər toplusu arasında kiçik, lakin aydın şəkildə seçilən söz toplusu var-dilin nüvəsi, hansı ki, bütün kök sözləri birləşdirən əsas lüğət fondudur. Əsas lüğət fondu dilin lüğət tərkibindən nisbətən az genişdir, dilin lüğət tərkibindən fərqləndirən cəhəti odur ki, əsrlər boyu uzun müddət yaşayır və yeni sözlərin formalaşması üçün dil bazasını təqdim edir. Əsas lüğət fondu isə dilin ən vacib sözlərini əhatə edir. Bunun zəruri anlayışlara və ya zəruri şeylərə tam uyğun olduğunu düşünmək lazım deyil. Anlayışlar müxtəlif sözlər ilə əlaqəli ola bilər və əşyalar müxtəlif sözlərlə adlandırıla bilər və ehtiyac olduqda adı dəyişdirilə bilər. Bir dildə eyni şeyi ifadə etmək üçün bir sıra sinonimlər var ki, bu da dilin lüğət tərkibində müxtəlif cür dəyərləndirilir və hamısı əsas lüğət fonduna daxil deyildir.

Lüğət tərkibi sahəsində ingilis dili öz tarixinin minillik ərzində alman və fransız dilinə nisbətən çox əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibi, şübhəsiz ki, qədim ingilis dilinin lüğət tərkibindən daha zəngindir. Bu zənginləşmə ingilis dilində həm daxili resurslar - söz yaradıcılığı, affiksasiya və sözlərin yenidən dərk edilməsi, həmçinin alınma sözlərin daxil olmasıdır. İngilis dili lüğətinin tərkibində Latın sivilizasiyası ilə qarşılaşan xristianlığın qəbul edilməsi, Skandinaviya və Normandiya fəthləri, yüzillik müharibə, burjuaziya, renessans, İngiltərənin dəniz hakimiyyətinin artması, ticarət və sənayenin, elm və ədəbiyyatın inkişafı, işçi sinfinin özünüdərk etməsinin böyüməsi və inkişafı, Birinci və İkinci Dünya müharibəsi əks olunmuşdur. İngilis dilinin leksikasının tərkibi, hər bir dil kimi, zamanla dəyişir. Əvvəlki dövrlərdə işlədilən bir çox sözlər ya yox olur ya da onların təyin etdikləri əşya və anlayışlar köhnəldiyindən, dəyişmiş həyat şəraitində istifadə olunmur, ya da ki, onların yeri istifadə olunan başqa sözlər tutubdur. Lakin bu sözlər xüsusi leksik məqsədlərlə ədəbi dildə istifadə oluna bilər.

Leksik birləşmələrin aktivləşdirilməsi davamlı və vaxt aparan bir prosesdir.

Daim lüğət genişləndirmək və xarici dil lüğət sahəsində biliyi dərinləşdirmək tələb olunur. Müsbət emosional fon vasitəsilə müxtəlif və maraqlı təlimlərin yerinə yetirilməsi çox sayda leksik vahidləri tez bir zamanda yadda saxlamağa kömək edəcəkdir.

Dil daşıyıcıların lüğəti 2 formada olur: aktiv və passiv.

Aktiv və ya produktiv lüğətə şagirdlərin öz fikirlərini ifadə etmək üçün şifahi nitqdə istifadə etdikləri sözlər daxildir. Passiv, və ya reseptiv lüğət şagirdlərin oxuduqları və dinlədikləri zaman anlamalı olduqları sözlərdən ibarətdir. Amma əksər hallarda passiv lüğətdə, bir çox xüsusi texniki və ya diplomatik terminlər vardır ki, onlar gündəlik həyatda istifadə olmur. Reseptiv və produktiv lüğət arasında fərqlər var. Passiv (reseptiv) leksik fond produktivdən xeyli böyükdür. Bu, şagirdlərin ana dilinə və ya kontekstə oxşarlıqla, söz yaradıcı elementlərdən təxmin edə biləcəyi sözləri ehtiva edən potensial bir lüğət sayəsində artır [37, səh.230]. Potensial lüğət iki istiqamətdə reseptiv və produktivdən fərqlənir. Birincisi, mətnə hansı sözlərin qarşılaşmasından asılı olaraq, potensial fond əvvəlcədən müəyyən və təyin edilə

bilməz. İkincisi, potensial lüğət şagirdin böyük lüğətinin nə qədər böyük olmasından, onun linqvistik biliklərinin hansı həcmdə olmasından və onun əvvəllər öyrənilməmiş leksik vahidlərin əhəmiyyəti barədə təxminlərdə nə qədər zənginləşdiyindən asılıdır. Şagirdlərin potensial lüğəti fərdi xarakter daşıyır. Bu,oxuma zamanı öyrənilməmiş lüğətin müstəqil semantlaşdırılması əsasında yaranır. Onun həcmi öyrənənlərin aktiv və passiv minimuma malik olma dərəcəsindən asılıdır. [14, səh 230]

Xarici dilin öyrənilməsi zamanı aktiv və passiv lüğət anlayışları çox vacibdir. Lakin unutmamaq olmur ki, Passivdə olan sözlər lazım olduqda aktivə asanlıqla keçə, aktivdə olan sözlər isə passivə gedə bilər.

Müəyyən kontekst, doğma dilin leksikası ilə uyğunluq yaradaraq- potensial lüğəti genişləndirir [11,səh.6]. Q.Q. Stepanov hesab edir ki, dilin lüğəti insanların nə düşündüklərini, qrammatikası isə necə düşündüklərini göstərir. "Lüğət" termini altında, müəllif sözdəki insanlar tərəfindən istifadə olunan bir lüğət və ya dil lüğətini nəzərdə tuturdu. Sözlər insana dünyadakı hər şeyə bir ad vermək üçün lazımdır. Demək, onlar insanların fikirlərini əks etdirir. Qrammatik qaydaları bilmək yalnız bir insana öz fikirlərini düzgün və aydın şəkildə ifadə etməyə kömək etmir, həm də onun daxili dünyasını, vəziyyətini, başqalarına münasibətini ortaya qoyur [19, səh.111].

Tədris etməyə və məşğələləri planlaşdırmağa başladıqda müəllim dərslərdəki şəxsləri nəzərə almalıdır. Xüsusən şagirdlərin nəyi,necə öyrənmək istədiklərini öyrənmək vacibdir. Əvvəllər məktəbəqədər yaşdan başlayaraq xarici dilin öyrənilməsi problemlərinə və xüsusiyyətlərinə kifayət qədər diqqət göstərilmirdi. Hazırda isə orta məktəbdə xarici dilin tədrisi həqiqətən kütləvi xarakter almışdır [29,səh.88].

Bəs orta məktəbdə ingilis dilinin öyrənilməsi üzrə tədris prosesinin təşkilinin xüsusiyyətləri nədən ibarətdir? Pedaqoq biliyin mənimsənilməsinin elə bir üsulunu təklif etməlidir ki, bu üsul xüsusi olaraq onun ziyanına deyil, inkişafına yönəldilsin. Bunun üçün hər bir şagirdin dərslərdə əsas fəaliyyət göstərən şəxs olması, özünü sərbəst və rahat hiss etməsi, dərslərin mövzusunun müzakirəsində fəal iştirak etməsi vacibdir.. Orta məktəbdə ingilis dilini öyrənərkən yalnız onların dil qabiliyyətlərinin formalaşmasının nəzarət obyektini olmadığını nəzərə almaq və şagirdlə ətrafındakılar arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə, danışığı xarici dildə aparmağa və dərsləri oxuyarkən onu tam anlamağa

xüsusi diqqət lazımdır [23,səh.5]. Bunun üçün 1sıra tapşırıqlar və ki,onlardan biri də bu misaldır: “ Listen attentively to classmate, make sure he speaks correctly.” Əsas odur ki, şagird ingilis dilində ünsiyyət qurarkən səhv etməkdən qorxmasın və onun sərəncamında olan bütün vasitələrlə hansısa kommunikativ niyyətini reallaşdırmağa çalışsın. Hesab olunur ki, səhvlər kommunikativ kompetensiyanın müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsi üçün vasitə və şərtidir; onların mövcudluğu uğursuzluqdan xəbər vermir, əksinə, onlar tədris prosesinin normal keçdiyini və şagirdlərin fəal iştirak etdiyini göstərir.

İngilis dilini hansı yollarla öyrənmək olar? Dilin öyrənilmə, mənimsəmə prosesində -dinləmə,danışmaq,yazı və oxu xarici dili öyrənmək istəyən insanların həyatında mühüm rol oynar. Bu metodlar haqqında ətraflı məlumat verək:

Dinləmə- Danışma fəaliyyətinin növlərindən biridir - "anlaşma ilə dinləmə" və ya nitqin anlaşılması deməkdir. Xarici dil, o cümlədən insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi - televiziya, radio, kino, audio-video materiallar, internet və s.kimi texniki informasiya mənbələrinin inkişafı ilə bağlı getdikcə artır. Əgər əksər təhsilalanların düzgün dinləmək bacarığına malik olmadıqlarını nəzərə alsaq, aydın olur ki, dinləmək bacarığının inkişafına daha çox diqqət yetirməliyik. Səslənən danışığı başa düşməyi öyrətmək-tədrisin ən vacib məqsədlərindən biridir. Bir qayda olaraq, müəyyən bir vəziyyətdə adekvat hərəkət etmək üçün eşitdiklərinizi anlamaq lazımdır. Dərsdə, audio mətnlərlə işləyərək, biz paralel olaraq leksik, qrammatik, fonetik bacarıqları inkişaf etdiririk. Audiotekslər müzakirə üçün məlumat verirlər ki, bu da öz növbəsində danışma və ya yazı bacarıqlarının daha da inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Dinləmə bacarıqlarını düzəltmək üçün şagirdlərə maraqlı tapşırıqlar vermək olar. Bu halda,bizim köməyimizə texniki vəsaitlər çatacaq,ki bulardan biri elə maqnitofondur [18, səh 8].

Dərsdə audionu dinləyib,tapşırıqda nöqtələrin yerini buraxılmış sözlər ilə doldurmaq; sözləri dinləyib,hər hansı prinsip və ya əlamətlə qruplaşdırmaq; sözləri dinləyib və yalnız hər hansı bir mövzuya aid olanları seçib çıxarmaq da dinləmə bacarıqlarını irəli aparacaq.

Danışiq- Çoxları bilir ki, danışiq təcrübə üçün lazım olan əsas bacarıqdır. Bu bacarığı inkişaf etdirmək üçün xüsusi tapşırıqlar var ki, onlar xüsusi hazırlıq tələb etmir, amma şagirdləri danışmağa məcbur edir və hətta bu barədə düşünmədən onlara danışiq bacarıqlarını bilməyə kömək edəcəklər. E. Passov və E.Kuznetsova bu tip tapşırıqları 3 qrupa bölürlər:

- a) müəyyən şəkillərin, real obyektlərin təsvirinin tələb edildiyi tapşırıqlar;
- b) bu və digər məzmunun şagirdlər tərəfindən yenidən nəql olunmasını tələb edən tapşırıqlar;
- c) şagirdin sərbəst olaraq fikir irəli sürməsinə tələb edən tapşırıqlar (məsələn: debatlar, diskussiyalar) [16, səh.24].

Amerikan kursunda oxuduğum zaman, müəllimin bizimlə paylaştığı proramlar ilə sizlərə təqdim etmək istəyirəm. Bunların: Timed Discussion, Video-danışiq, Həftəsonu müzakirəsi, Pop-müsahibədir.

Timed Discussion. Dərsin növü: qrup şəklində və ya fərdi. Şagirdlərə tematik kartları verilir, məsələn, “sevdiyiniz film” haqqında danışın və ya sevdiyiniz “aktyor/aktrisa” kimdir? Onlara danışacaqlarına dair bəzi fikirlər hazırlamaq üçün 5 dəqiqə vaxt var. Sonra şagird bu mövzuda seçilmiş müddət ərzində danışmalıdır.

Video danışiq. Şagirdlər üçün maraqlı olacaq YouTube-da bir video tapın. Nisbətən qısa bir video (2-5 dəqiqəlik) və ya Ted Talk kimi bir şey seçmək daha məqsədə uyğundur. Müzakirə etmək üçün bir neçə sual hazırlayın, araşdırmadan əvvəl şagirdlərlə müzakirə edin və sonra videonu birlikdə izləyin. Videodan səmərəli istifadə etməklə biz şagirdləri təkcə xarici dünya ilə tanış etmirik, onları fikirlərini ifadə etmək və fikirlərini bölüşmək üçün ruhlandırmış oluruq.

Həftəsonu müzakirəsi. Əgər sizin şagirdləriniz danışmaq istəyirlərsə, amma buna baxmayaraq ictimaiyyətdə çıxış edərkən çəkinirlərsə, bu tapşırıq ən yaxşı seçimdir. Sınıfı 2 qrupa bölün. Şagirdlər həftə sonlarını öz tərəfdaşı ilə müzakirə etməlidirlər. Yalnız ingilis dilindən istifadə etmək çox vacibdir və hər bir şagirdin danışarkən “felin zamanlarını” düzgün istifadəsini izləməyi unutmayın. Görsəniz ki, bəzi şagirdlər digər yoldaşlarından daha çox danışır, o zaman hər biri üçün “vaxt limiti” müəyyən etmək ola. Beləliklə, hər kəs təcrübə imkanı əldə edəcəkdir.

Pop-müsahibə. Bu əyləncə və yaradıcılıq qabiliyyətini sübut etmək üçün əla variantdır. Şagirdləri qruplara bölün. Onlar müsahibə almaq istədikləri bir insanı seçirlər. Bu, onların seçimi ilə hər kəs ola bilər (sınıf yoldaşı, ailə üzvü, məşhur insan). Haqqında çox şey bildikləri və ya heyran olduqları birini seçsələr daha maraqlı olar, çünki söhbət etmək üçün daha çox materiala sahib olacaqlar. Daha sonra, hər bir şagirdə 10-15 fəllərdən ibarət olan siyahı verilir.

Məsələn: to sing, to love, to think, to draw, to play, to work, to cook, to drive, to do, to feel.

Hər bir şagird siyahıdan beş fəl seçməlidir. Hər bir sualda beş fəldən birini istifadə edərək müxtəlif suallar verirlər. Bu suallar onların müsahibə almaq istədiyiyləri şəxs üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, təsəvvür edək ki, şagird Angelina Jolie-ni seçir. O, hər bir sualda siyahıdan müxtəlif fəllər istifadə edərək, Jolie-yə beş sual verməlidir.

1. What can you draw?
2. What song do you like to sing?
3. Do you often cook by yourself?
4. Who taught you how to drive a car?
5. What do you think about a lot?

Qeyd olunan tapşırıq tiplərini yerinə yetirilən zaman real ünsiyyət simulyasiya olunur.

Yazı. Xarici dilin tədrisi metodologiyasında yazılı nitq tək cə tədris vasitəsi kimi deyil, daha çox xarici dilin tədrisinin məqsədi kimi çıxış edir. Yaxşı bir yazı anadangəlmə bir bacarıq deyil; bu prosesi öyrənmək, tətbiq etmək və qiymətləndirmək lazımdır. Bildiyimiz kimi, yazı oxumaqla sıx bağlıdır. Onların sistemində dilin bir qrafik sistemi var. Yazılı nitq yaradıcı ünsiyyət bacarığı hesab olunur, fikirlərini yazılı şəkildə ifadə etmək bacarığı kimi başa düşülür. Bunun üçün orfoqrafiya və kalliqrafik bacarıqlara, nitq əsərini tərtib etmək və yazılı şəkildə tərtib etmək bacarığına, habelə adekvat leksik və qrammatik vahidləri seçmək bacarığına malik olmalıdır.

Şagirdlər bunun üçün vəsaitdən istifadə edərək yazını təkmilləşdirə bilirlər.

Oxu- Məktəbdə xarici dilin tədrisi prosesində oxu şifahi nitq kimi məqsəd və vasitə kimi çıxış edir: birinci halda şagirdlər oxumağı informasiya mənbəyi kimi öyrənməlidirlər; ikinci halda isə dil və nitq materiallarını daha yaxşı mənimsəmək üçün

oxudan istifadə etməlidirlər. Oxumaq, informasiya mənbəyi kimi istifadə etməklə şagird müstəqil təmin edə biləcəyi məktəbdə bu fənnin öyrənilməsinə marağı stimullaşdırmaq üçün lazımi şərait yaradır, çünki oxumaq üçün həmsöhbət, dinləyicilər yox, ancaq kitab lazımdır. Xarici dildə oxumaq bacarığına yiyələnmək bu fənnin öyrənilməsi üçün tərbiyəvi, təhsil və inkişaf məqsədlərinə nail olmaq - real və mümkündür. Yaxşı müəllifləri xarici dildə oxumaq şagirdlərdə gözəl hisslər oyadacaq[10,səh.27].

“Oxu” digər “nitq növləri” ilə əlaqəsi: Hər şeydən əvvəl bu yazı ilə ən sıx şəkildə bağlıdır, çünki həm oxumaq, həm də yazı dilin bir qrafik sistemindən istifadə edir. Xarici dilləri öyrənərkən, söz fəaliyyətinin bu növlərini qarşılıqlı əlaqəni nəzərə almaq və inkişaf etdirmək lazımdır. Oxu dinləmək ilə də bağlıdır, çünki hər ikisinin əsasında qavrayış, analiz və sintezlə bağlı şifahi – fikir fəaliyyəti dayanır. Dinləmə zamanı dinləyici səslənən nitqi qəbul edir, oxuyan isə – yazılanları. Oxuyarkən, eləcə də dinləmə zamanı, həm şifahi, həm də semantik səviyyədə ola biləcək ehtimal olunan proqnozlaşdırma böyük əhəmiyyət kəsb edir. İlk mərhələdə oxumağı öyrənərkən, məktəbliyə düzgün oxumağı öyrətmək, yəni ona hərfləri səsləndirməyi, fikirləri çıxarmağı, mətnin məlumatlarını anlamaq, qiymətləndirmək, istifadə etməyi öyrətmək vacibdir.

“Oxunun” müxtəlif növlərini fərqləndirirlər:

- oxu şəklinə görə: ürəyində / yüksək səslə
- məkana görə: evdə / sinifdə
- rejimə görə: fərdi / frontal
- lüğətə görə: lüğət ilə/lüğətsiz
- anlama səviyyəsinə görə: tam/ümumi.

Bunlardan əlavə,aşağıda qeyd olunan metodlar da ingilis dilinin tədrisi zamanı bizə faydalı olacaq:

- Təhsil alanlara ruh yüksəkliyi, nikbinliyi və onların özlərinə olan inamı artırmaq.

Onlarda idrak nikbinliyi hissini yetişdirmək lazımdır. Bunun üçün şagirdlər qarşısında real əldə olunan vəzifələri qoymaq, eləcə də qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün tələb olunan prosesi mümkün qədər modelləşdirmək lazımdır.

- Müasir təlim informasiya texnologiyalar olmadan təsəvvür edilə bilməz. Bu gün bu tədrisin təkmilləşdirilməsi və optimallaşdırılmasının ən vacib aspektlərindən biridir. İngilis dilinin tədrisində şagirdlər üçün maraqlı və yaddaqalan bir dərs yaratmağa imkan verən proseslər aşağıdakılardır:

- a) təqdimatlar və layihələr (elmi-tədqiqat, oyun, informasiya, yaradıcılıq və s.)
- b) kompüter testi (nisbətən yeni, lakin getdikcə genişlənən biliklərə nəzarət növü);
- c) dərslərdə elektron dərsliklərdən istifadə.

-Şagirdlərin xarici həmyaşıdları ilə yazışmaları. Onun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, mədəniyyət, tarix və digər yeniliklərdən bir başa xəbər tutur. Həyat tərzini haqqında maraqlı məlumatlar almaqla yanaşı, onların dil daşıyıcıları ilə danışmaq təcrübəsi imkanı yaranır.

-Dil daşıyıcıları ilə görüşlər və müzakirələr. Diskussiyalar bir qayda olaraq, verilən mövzu üzərində keçirilir, ya da ünsiyyət "sual - cavab" sxemi əsasında qurulur. Belə görüşlər zamanı şagirdlər dil daşıyıcıları ilə şifahi nitqdə təcrübə keçmək və eşitmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək imkanına malik olurlar. Bundan başqa, bu cür ünsiyyətin prinsipial əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, ilk ünsiyyətdə yaranan psixoloji maneəni aradan qaldıraraq əcnəbilərlə ünsiyyət təcrübəsi əldə edirlər.

-Bir çox müəllimlər tələbələrin dinləmə bacarıqlarını tətbiq edən zaman audio materiallardan istifadə edirlər. Burada bir sıra müsbət və mənfi tərəflər var.

Müsbət tərəfi, yazılmış material şagirdlərə öz müəllimlərinin səsindən başqa bir çox müxtəlif səsləri eşitməyə imkan verir. Mənfi isə, yazılan materialın, akustikası yaxşı olmayan böyük auditoriyalarda eşidilməsinin tez-tez narahatlıq yaratmasıdır

[29, səh.304]. Ümumilikdə, mahnılar leksik ehtiyatın daha yaxşı mənimsənilməsi və genişləndirilməsi üçün gözəl bir vasitədir, çünki buraya yeni sözlər və ifadələr daxildir. Mahnılarda artıq tanış olan lüğət və qrammatik konstruksiya yeni kontekstdə təqdim olunur ki, bu da onların əzbərlənməsinə, yadda qalmasına kömək edir.

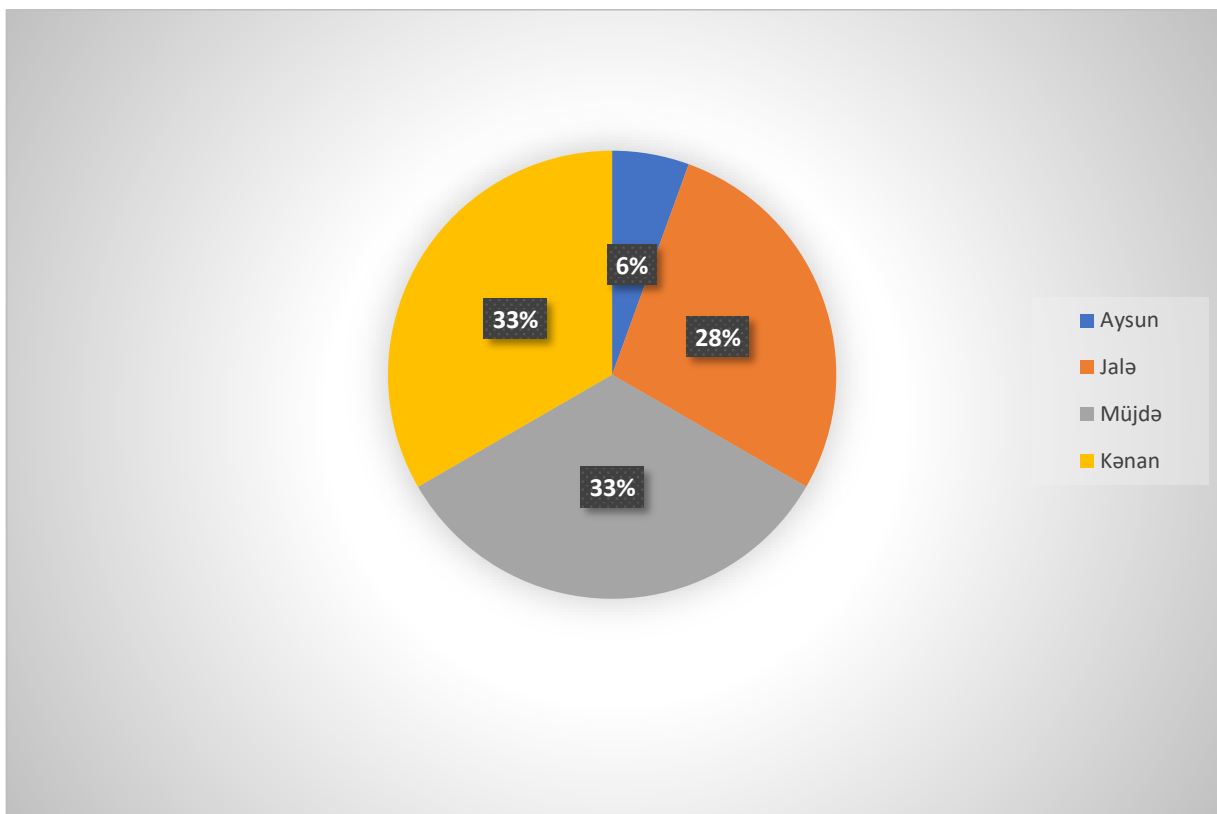
“Oxu” qabiliyyətinin inkişafında – “sürətli oxumaq” metodu da ən bəyəndiklərimin arasındadır. Niyə məhz bu metod? Şagirdlərə tez oxumağı və eyni zamanda oxuduqlarını başa düşməyi və yadda saxlamağı öyrətmək lazımdır. Bundan əlavə,

sürətli oxumaq və anlamaq öyrənmə prosesində mühüm rol oynayır. Sürətli oxuma bacarıqlarının inkişafının əsas səbəbi informasiyanın qavranılmasını artırmaqdır. Biz daim müxtəlif hadisələrin əhatəsindəyik və onları dərk etmək və yadda saxlamaq üçün vaxtımızın olması olduqca vacibdir. Buna görə də sürətli oxu bacarıqları inkişaf etdirilməlidir. Və buna görə də uşaqlar üçün sürətli oxumaq olduqca zəruri bir bacarıqdır. Bundan əlavə, bu proses yaddaş və diqqəti inkişaf etdirir. Etibarlı şəkildə məlumdur ki, insan nə qədər çox oxuyursa, bir o qədər savadlı və inkişaf etmiş olur. Uşağa tez oxumağı öyrətmək niyə bu qədər vacibdir?

- yaddaş məşq etdirilir. Uşaq nəinki məlumatı yadda saxlaya bilər, həm də böyük miqdarda məlumatı təkrar danışa bilər;
- təhsilə olan maraq, öz gücünə də inam artır;
- şagird ev tapşırığının öhdəsindən daha sürətli gəlir, bu da hobbilərə, maraqlı fəaliyyətlərə və istirahətə vaxt ayırmağa imkan yaradır;
- vizual diqqəti və konsentrasiyanı inkişaf etdirir.

Optimal oxu sürəti demək olar ki, danışq nitqinin sürətinə bərabər hesab olunur və bu, dəqiqədə orta hesabla 120-150 sözdür. Əgər uşaq normativ oxu sürətinə çatıb bilmirsə, bu, onun bütün fənlər üzrə sonrakı irəliləyişinə mənfi təsir göstərir. Tədris yüklərinin getdikcə artan həcmi ilə yavaş oxuma sizi materialın məzmununu öyrənmək üçün çox səy və əlavə vaxt sərf etməyə məcbur edir. Oxuma prosesində yaddaş və diqqət sabitliyi inkişaf edir və təkmilləşir. Zehni performans isə ilk növbədə bu iki göstəricidən asılıdır. Ona görə də intellektual inkişaf prosesi həm də oxuma sürətindən asılıdır. Səlis oxumaq bacarığı məktəbin ibtidai siniflərində formalaşmalı, eyni zamanda uşaqların şüurlu, düzgün və ifadəli oxumasını təmin etməyə çalışmaq lazımdır. Bu üsul ilə illər öncə Rusiyada orta məktəbdə oxuduğum zaman görüb çox bəyənmişdim. Hər ayın sonu komissiya tərəfindən bizim “oxu qabiliyyətimiz, sürətli oxumağımız yoxlanılırdı” və sonda hər bir şagirdin nəticəsi özünə deyilirdi. Beləliklə sinifdə rəqabət artmışdı və sinfin ən zəif şagirdi belə yüksək nəticə əldə etməyə nail olmuşdu.

Belə ki, bu variantı 2020-ci il sentyabr ayında işlədiyim kursda orta məktəb şagirdləri üçün keçirdim. Alınan nəticəni sizinlə paylaşmaq istəyirəm.

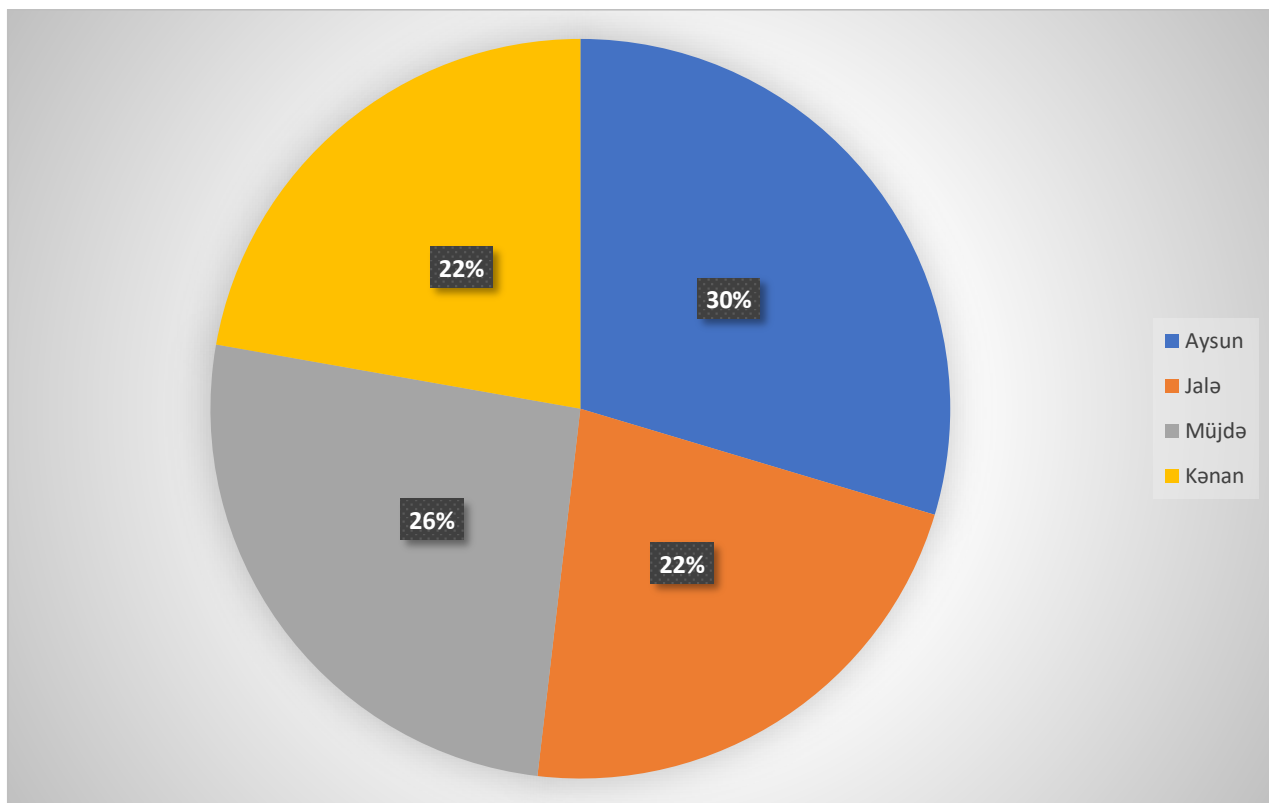

1 Sentyabr/2020

Qrafik.1

Balaca dostlarımıza ingilis dilində səviyələrinə və yaşlarına, maraq dairələrinə və istəklərinə uyğun, eyni zamanda tələbləri və ehtiyacları nəzərə alınaraq müvafiq olaraq 5ci sinif məktəb dərslərindən, səhifə 46-dan seçilmiş oxu materialı təqdim edildi. Eksperimentdə iştirak edən bu şagirdlər orta məktəbin 5ci sinifdə təhsil alan şagirdlərdir. İlk oxu zamanı şagirdlərin maraq və motivasiyaları çox aşağı idi. Kitablara qarşı marağın bu qədər az olmasının əsas səbəbi kimi öyrənənlərin vaxtının böyük hissəsi telefonla zaman keçirmələridir. Müasir texnologiyalar şagirdlərdə həvəs yaratdığı kimi, biz də çalışdıq ki, kitaba qarşı bağlılıq yaradaq.

Bu qrafikdən göründüyü kimi Aysun adlı şagirdin ingilis dilində oxu sürəti çox zəifdir. Jalənin oxuma sürəti isə qənaətbəxş hesab edilə bilər. Müjdənin və Kənanın isə oxu sürətləri isə Jaləninkindən yaxşıdır. 1 ay müddətində hər dərs fərqli dialoqlar, şeirlər, qısa mətnlərdən istifadə etdik. Həm dərsdə oxuduq, həm də evdə məşq etdik. Və ayın sonunda nəticə özünü göstərdi.

1 Oktyabr/2020

Qrafik. 2

Cədvəllərə nəzər yetirib görürük ki, 1ay içində Aysun adlı şagirddə böyük irəliləyiş baş verib. Və bu sübut edir ki davamlı sürətli oxumaq gözəl nəticələr verir.

1.2. Leksik məşğələlərin məqsəd və vəzifələri

Leksikologiya yunan sözüdür və 2 hissədən ibarətdir: lexicos-lüğət və logos-təlim. Leksikologiya dilçiliyin bir bölməsi olub, dilin hal-hazırki vəziyyətində və həmçinin tarixi inkişaf dövründə lüğət tərkibini öyrənir. Əsas məqsədi isə dilin lüğət tərkibini bir sistem olaraq öyrənməkdir [3,səh.10].

H.D. Braun qeyd etmişdir ki, dili öyrənən zaman əsas məsələlərdən biri onun leksik və qrammatik formalarının təkcə öyrənilməsi deyil, buları (formaları) dilin kommunikativ funksiyasını yerinə yetirmək üçün istifadə etmək qabiliyyətinə nail olmaqdır. 1 halda ki, dil strukturlarının və lüğət tərkibinin mənimsənilməsi öyrənən şəxsin fikirlərini ötürə, hisslərini, ideyalarını ifadə edə bilmirsə, bundan əlavə öyrənən

həmin dildə ifadə olunanları başa düşmürsə, onda dil haqqında əldə olunan biliklər onun kommunikativ funksiyasını icra etmir [24, səh.189].

Şagirdlərin lüğət bazasının artırılmasına nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Şagirdlərin lüğət üstündə işləmək yollarını nəzərdən keçirmək;
- İbtidai və yuxarı məktəb şagirdlərinin leksik minimumunu müəyyən etmək;
- Şagirdlərin lüğətinin zənginləşdirilməsi üzrə dərs fraqmentinin representasiyasını vermək;
- Şagirdlərin lüğət tərkib hissələrini araşdırmaq: aktiv və passiv lüğət ;

Dialogun inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi getdikcə daha çox dərk edilir, bununla əlaqədar xarici dil tədrisi mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya hazır olmalıdır.

Buna görə də yuxarı məktəbdə xarici dillərin öyrənilməsində əsas məqsəd öyrənilən dildə mədəniyyətlərarası kommunikasiyada iştirak etmək və öyrəndiyi xarici dil fəaliyyətində müstəqil təkmilləşmək istəyən məktəblinin şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi, məhz leksikanın tədrisində mədəniyyət faktlarını əks etdirməkdir. Lakin hazırda təhsil alanlar mədəniyyətlərarası kommunikasiyada xarici dildən istifadə etməyə kifayət qədər hazır deyillər ki, bu da problemin aktuallığını göstərir.

C.Zeynaloğlu məşhur alim N.İ Qezinin fikrindən çıxış edərək qeyd etmişdir ki, şagirdin nitqini doğru inkişaf etdirmək üçün ona əsas leksik materialı öyrətmək lazımdır[9,səh.38]. Leksika dilin əsasını təşkil etdiyi üçün, onsuz nitqi düşünmək çətindir. Leksik material şagirdlər tərəfindən mənimsənilməzsə, o zaman əsaslı dil bazasını yaratmaq da olmaz. Çünki məhz leksika öz nominativ funksiyasına görə fikrin obyektini ifadə edir. O, nəinki gerçək olanı, həmçinin də təsəvvürdə olan məfhumları əks etdirməkdə köməkçi kimi həyatın bütün etaplarına daxil olur. Ünsiyyət qurulan zaman mənanı göstərən sözlərdir, buna görə də dilin lüğət tərkibi vacib mövqeyə sahibdir[10,səh.27].

İngilis dili dərslərinin əsas məqsədlərdən biri şagirdlərin nitq və düşüncə fəaliyyətini fəallaşdırmaqdır. Bu o deməkdir ki, uşaqlarda dərs zamanı elə maraq yaranmalıdır ki, onlarda ingilis dilində danışmaq, öz fikirlərini bildirmək, yeni sözlərin mənasını anlamaq, lüğətlə işləmək həvəsi yaransın.

Yeni öyrənənlərə xarici dildə danışmağı sərbəst şəkildə mənimsəmək asan deyil. Danışmaq üçün dil və psixoloji maneəni keçmək lazımdır. Yuxarı siniflərdə bu cür çətinliklər yaranmasın deyər, ibtidai sinifdən hər bir uşağa müsbət bir ümid vermək vacibdir. Zəngin söz ehtiyatı olan uşaqlarda şifahi və yazılı nitq verişlərinə yiyələnmək şansı daha çoxdur. Lakin xarici dili öyrənmək üçün mürəkkəb, darıxdırıcı və uzunmüddətli iş variantlarından biri şagirdlər üçün yeni söz və ifadələri öyrənməkdir. Müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları dərsin bu mərhələsini şagirdlərin düşüncə və nitq fəaliyyətinin fəallaşdırılması baxımından nəinki maraqlı, həm də məhsuldar hala salmağa imkan verir. Bu vəziyyətdə müxtəlif növ öyrənmə məlumatlarını təqdim etmək üçün istifadə edilir: vizual yaddaş (sözləri daha yaxşı yadda saxlamağa kömək edir), animasiyaların köməyi ilə. Şagirdlərdə şifahi nitq verişlərinin əldə edilməsi, eləcə də biliklərin ikinci səviyyəsinə çatması üçün məktəblilərin verdikləri söz və ifadələrin dəfələrlə təkrarlanması üzrə fəaliyyət təşkil etmək lazımdır ki, bu da reproduktiv metodun əsas əlamətlərindən biridir. Bu metod müəllimin fəaliyyətini və şagirdlərin yaradıcılıq, düşüncə fəaliyyətini təşkil edən, təşviq edən bir üsuldur. İbtidai məktəbdə uşaqlar xarici dilin ən fəal leksikası ilə tanış olurlar. İkinci sinifdə şagirdlər hələ əlifbanı və oxu qaydalarını bilmədikdə, şifahi giriş keçirlər. Sözlər hər bir uşağın yaddaşına asanlıqla verilmir. Buna görə də, reproduktiv ilə yanaşı, bu mərhələdə izahı-illüstrativ metod da olmalıdır.

Şifahi nitqin leksik tərəfinə yönələn məqsədi-şifahi ünsiyyətinin həyata keçirilməsi üçün yeni anlayışların, fikirlərin birbaşa ötürülmə vasitələrinə yiyələnməkdir.

Xarici dili öyrənərkən 2 vəzifəni həyata keçirməliyik:

- 1) sözləri şagirdlərin uzunmüddətli yaddaşına daxil etmək;
- 2) lazım olduqda, onları aktuallaşdırmaq.

Beləliklə, şagird xarici dildə sözü, səs və qrafik formasını, mənasını anlayıb yadda saxlamağı və danışmada başqa sözlə birlikdə istifadə etməyi bacarmalıdır.

Həm reseptiv-dinləmə və oxu, həm də produktiv bacarıqların-yazı və danışığın reallaşdırılmasında dilin lüğət tərkibi müstəsna rol oynayır.

Nitq fəaliyyətini inkişaf etdirilən növləri ilə əlaqədar olaraq leksikanın mənimsənilməsi qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

I. Nitq fəaliyyətinin reproduktiv növlərində sözlərin istifadəsi üçün

a.fonetik qaydaları nəzərə alaraq tələffüz etmək;

b.semantik uyğunluq əsasında və qrammatik normaya uyğun olaraq söz birləşməsinə daxil etmək;

c.söz birləşməsinə cümləyə yaxud mətnə daxil etmək.

II. Reseptiv söz fəaliyyəti növləri üçün bizə lazımdır:

a. sözün qrafik və ya müvafiq olaraq səslənən obrazını leksik mənə ilə əlaqələndirmək, bu zaman sözün tərkibə görə təhlili kömək edə bilər;

b. sözün qrammatik formasını müəyyən etmək, başqa sözlərlə əlaqə yaratmaq, bu da əsas məğzə daxil olmağa səbəb olacaq.

Bu zaman yadda saxlamaq lazımdır ki, aydın nitq perspektivi lüğətə yiyələnmənin motivasiyasını və uğurunu müəyyən edir [29,səh.271].

Xarici dilin tədrisi metodologiyasında, əsas da onun leksik tərəfində, şagirdlərin öyrənmə işinin təşkilində maraqlı və effektiv oyun öyrətmə metodundan istifadə də məqsədə uyğundur. Bu üsuldən təhsilin istənilən səviyyəsində və hər yaş üçün istifadə oluna bilər. Bu metoddan istifadə etməklə şagirdlərə xarici dildə real ünsiyyət vasitəsini görməyə kömək edəcəkdir. Oyunun köməyi ilə uşaqların maraq və fəallığını oyadan təbii kommunikatativ oyun yaradılır, rəqabət hissi, qalib gəlmək istəyi yaradır, eyni zamanda yaddaşı da məşq etdirir. Leksik oyunları keçirərkən burada müəllimə, bir təşkilatçı kimi böyük rol verilir. O, hər şeydən öncə oyunun qaydalarını, yerini, oyunun formasını, eləcə də sərf olunan vaxtı müəyyən edir. Bu halda əsas fakt budur ki, oyunu təşkil edən müəllim qrupa mümkün qədər çox şagird cəlb etməlidir. Daha sonra isə müəllim yalnız oyunu müşahidə edir, çətinliklər yarandıqda bəzi tövsiyələr və məsləhətlər verir. Oyun zamanı öyrənənlərin səhvlərini qeyd edir və sonda onlara bildirir.

Orta məktəbdə ingilis dili dərslərində leksik oyunlardan istifadə aşağıdakı fikirlərlə tənzimlənir:

- oyunun özü və qaydalarının izahları ingilis dilində keçirilməli;

- oyunun seçimi və onun aparılması forması onun iştirakçılarının sayından asılıdır;

- oyun hal-hazırda sinifdə keçirilən leksik material üzərində işlənməlidir, ki daha yaxşı yadda qalsın;

- təkrar etmək məqsədi ilə oyuna başqa mövzulardan sözlər daxil edilməlidir;

Oyun situasiyaları yaratmaq üçün rəsmlərdən, situasiyaların təsvirindən, bədii əsərlərin mətnlərindən istifadə etmək və bununla yanaşı məktəb vaxtı oynadığımız oyunları nümunə kimi göstərmək olar.

1. “Who can find more words” oyunu.

Təsviri: Oyun iki mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələdə şagirdlər verilən mövzu haqqda maksimum söz tapır. İkinci mərhələdə bu sözlərlə dialoqlar qurulur.

Məqsədi: yeni lüğətdən dialoqda istifadə etmək.

2. Hərəkətli oyunlar da öz növbəsində şagirdlərdə maraq yaradır.

Təsviri: Müəllim mövzu seçir, bu “Sinif otağı” mövzusu ola bilər. Obyektləri təsvir edən şəkilləri göstəririk və “This is a pencil” tipində nümunə cümlələr deyirik. Əgər təsvir ilə cümlə eynidirsə o zaman əl çalırlar, əks halda əl çalmaq olmaz. Uduzan oyundan çıxarılır.

Məqsədi: Şagirdlərə diqqətli olmaqlarına kömək etməkdir.

3. “Word” oyunu.

Təsviri: Orta və yuxarı sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulub. Hər bir şagirdə ayrı lakin qarışıq nitq hissələrindən ibarət sözlər verilir. Məsələn: look, picture, travel, also, short, big, everywhere, in bold, sleepy, to drink, cool, regular, impression, barbecue and etc. Şagirdlər bu sözləri şifahi və ya yazılı bir hekayə qururlar. Hər kəs öz qurduğu hekayəsini oxuduqdan sonra səsvermə baş tutur. Ən yaxşı hekayə quran şagird qazanır.

Məqsədi: Öyrənilən lüğətdən istifadə edərək bədhəştən monoloqu təqdim etmək.

4. “Food recipe” oyunu.

Təsviri: 5-8ci siniflər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəla sinif qruplara bölünür. Hər qrup öz reseptini yaradır və təqdimatını hazırlayır. Şagirdlər müstəqil qidalanma mütəxəssisləri rolunda -reseptləri qiymətləndirir və fikirlərini söyləyirlər. Təqdimat üçün ümumi 5 dəqiqə verilir.

Məqsədi: Ünsiyyət zamanı spontan fikirlərin yaradılmasıdır.

5. “In the supermarket” oyunu.

Təsviri: Müəllim satış üçün nəzərdə tutulmuş malların adlarını kartlara yazır. Şagirdlərin vəzifəsi kartlardakı lüğətdən istifadə edərək alıcı və satıcının adından situasiyanı dialoq formasında canlandırmaqdır.

Məqsədi: Dialoqda leksik nitq bacarıqlarının inkişafı.

6. Synonyms and antonyms exercise.

Find the synonym of the following words:

Example-terrible, sample, strength

Sinister-fearful, popular, wonderful

Principal-goods, useful, chief

Find the antonym of the following words:

Dull-harmful, impolite, enjoyable

To scold-to praise, to lock, to sell

In written form-private, diligent, orally [7, səh.328-336].

Oyun üsullarının formaları və metodları onların müxtəlifliyini əks etdirmək üçün təqdim edilmişdir. Beləliklə görürük ki, tədris prosesinin bütün mərhələlərində biliyə sahib olmaq üçün idrak fəaliyyətini stimullaşdırmaqla və öz söylərini artırmaqla öyrənilən fənnin inkişafına nail olmaq mümkündür.

1.3. Leksik məşğələlərdə öyrədilən materialların həcmi və xarakteri.

Məktəbdə xarici dilin öyrənilməsində mühüm aspektlərdən biri leksik materialın öyrənilməsidir. Yeni sözlərin mənimsənilməsi tez-tez darıxdırıcı, monoton olur və bu da şagird üçün çətin bir prosesdir. Psixoloqlar hesab edirlər ki, nəzəri biliklərin tədris fəaliyyəti vasitəsilə mənimsənilməsi o zaman baş verir ki, o, digər fəaliyyət növləri ilə – zəhmətlə, ictimai-təşkilat işləri ilə, oyunla uzlaşır. Lüğətin öyrənilməsində davamlı müsbət nəticələr əldə etmək üçün tədris materialını düzgün seçmək lazımdır. Bir uşağı maraqlandırmaq, hər hansı bir vəzifəni maraqlı və sadə etmək lazımdır. Əksər hallarda, şagirdlər əvvəlki dərslərdə öyrəndikləri sözləri tez unudur. Bunun baş verməməsi üçün müəllimin işi ayrıca ustalıq istəyir. Bu ona görə vacibdir ki, şagirdlər

tanış olduqları sözləri uzun zaman yadda saxlaya bilsin və şifahi nitqdə onu işlədə bilsin [6, səh.70].

Yeni söz üzərində işin birinci mərhələsini elə qurmalıdır ki, o sözün təkrarlanmasının maksimal sayını təmin etmək üçün leksik material təqdim edərkən mümkün qədər çox məşqdən istifadə etsin, onun nitqdə öyrənənlər tərəfindən dəfələrlə dinləmə mümkünlüyünü təmin etsin. Leksik materialla iş qeyri-ənənəvi yanaşmalarda qurulmalı, çoxvariantlı və motivasiyalı olmalıdır. Hər bir tapşırıq və təlim şagirdlərin marağına və onları yerinə yetirmək arzusuna və buna görə də motivasiyaya səbəb olmalıdır.

Oyun tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində şagirdlərin fəallığını təmin etmək üçün işin müxtəlif formalarından istifadə olunur: fərdi, qrup şəklində, frontal.

Oyunda uşaqların bacarıqları göstərir. Bu, emosional və ruhi gərginlik tələb edən xüsusi təşkil olunmuş məşğuliyyətdir. Oyun problemlərini həll etmək istəyi oyun edənlərin zehni fəaliyyətini kəskinləşdirir. Burada hərəkət bərabərdir. O, hətta zəif şagirdlərdə belə həvəs yaradır və özünə cəlb edir. Bərabərlik hissi, həvəs və sevinc atmosferi-bütün bunlar şagirdlərə sərbəst danışmada xarici sözləri istifadə etməyə mane olan utancaqlığı aradan qaldırmağa imkan verir.

Oyun həmişə qərarların qəbul edilməsində istiqamət verir – qazanmaq üçün necə və nə etmək olar deyər. Oyunda uşaqlar ictimai funksiyaları, davranış normalarını mənimsəyirlər. Vacibdir ki, uşaqlar məktəb proqramının böyük yüklənməsini hiss etməsin. Oyun fəaliyyəti formasında hər zaman yeni materialı asanlıqla və tez izah etmək, mürəkkəb məqamları öyrənmək, darıxdırıcı gündəlik təhsili diversifikasiya etmək və ən əsası uşaq vaxtından ingilis dilini öyrənməkdə uşaqlarda maraq yaratmaq olar. Oyun İngilis dilinin daha da öyrənilməsinə davamlı maraq, eləcə də ingilis dilinin uğurlu mənimsənilməsinə əminlik yaradır.

İngilis dili dərslərində bir sıra funksiyaları daşıyır:

-Təhsil funksiyası- yaddaşın, diqqətin, qavrayışın inkişafıdır.

-Əyləncə funksiyası-dərs üçün əlverişli mühit yaratmaq, dərsin maraqlı bir hərəkətə çevrilməsidir.

-Relaksasiya funksiyası-dərstdə intensiv təlim nəticəsində yaranan emosional gərginliyin aradan qaldırılması.

-Psixotexniki funksiya-daha səmərəli fəaliyyət üçün öz vəziyyətinin hazırlanması və daha çox materialın mənimsənilməsi bacarıqlarının formalaşdırılması.

-İnkişaf funksiyası-şəxsi keyfiyyətlərin inkişafı.

-Kommunikativ funksiya-kollektivin birləşməsi, emosional əlaqələrin və Verbal ünsiyyətin qurulması.

Dərslərdə oyunların effektiv və uğurlu keçirilməsi üçün:

Şagirdlərin material ilə tanış olması, oyunların tamamlanmış və düzgün olmaları və mühitin yaradılması vacibdir.

Dərstdə oyundan istifadənin effektivliyi göz qabağındadır, ancaq müəllim yalnız oyun / oyun anını dərstdə planlaşdırarkən aşağıdakı tələbləri nəzərə almalıdır:

-Oyun müəyyən təlim məsələlərinin həllinə yönəldilməlidir;

-Oyun nəzarət altında olmalı və dərsi pozmamalıdır.

-Oyun emosional gərginliyi aradan qaldırmalı və fəaliyyəti stimullaşdırmalıdır.

Yeni sözlərin öyrənilməsinə yönəlmiş müxtəlif leksik oyun növləri vardır. Situasiyasını seçərkən uşaqların yaşını, onların psix-emosional xüsusiyyətlərini, dil biliklərinin səviyyəsini və əlbəttə ki, şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaq lazımdır. Eyni zamanda, müəllim təlim oyun metodu, onun metodik məqsədi həll edən vəzifələri aydın şəkildə təqdim etməlidir [22,səh.52].

Belə bir şəraitdə, təlim və danışma vəziyyəti şagirdlərə bilik əldə etməyə, lazımı danışma bacarıqlarını və bacarıqlarını formalaşdırmağa kömək edir. Bu təcrübə bizə göstərir ki, zəif və hətta orta şagird dərslər zamanı bir neçə dəfə yeni leksik vahidini dilə gətirməsə, onun müəllim və yoldaşlarının dediklərinə qulaq asmırsa, onun dərslər başa çatdıqdan dərhal sonra yaddaşından "çıxmayacağına" əminlik yoxdur. Bu yanaşma müəllimdən sözün ilkin öyrənilməsi və onunla işin təşkili üçün nəzərdə tutulmuş təlimlərin seçilməsinə son dərəcə diqqət tələb edir. Orta məktəbdə tədris prosesinə görə şagirdlər bu vahidlərin əhəmiyyətini və formalarını öyrənməli və onları nitq fəaliyyətinin müxtəlif növlərində istifadə etməyi bacarmalı, yəni ekspressiv nitqin leksik tərtibatı vərdişlərinə yiyələnməli və leksik vahidləri eşitmə və oxuyarkən başa

düşməyi öyrənməlidirlər. Buna görə də şagirdlərin yeni sözlərlə tanış olması və onların ilkin öyrənilməsi çox gərgin işdir. Araşdırmanın məqsədi: İngilis dili dərslərində leksikanın təqdimatının əsas üsullarını formalaşdırmaq; leksikanın tətbiqi üçün mümkün variantları seçməkdir.

Oyun tədris metodundan istifadə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyə kömək edir:

- leksik və qrammatik materialın mənimsənilməsini asanlaşdırmaq,
- danışq bacarıqlarının formalaşdırılması.
- qarşılıqlı yardımın öyrədilməsi
- motivasiyanın formalaşması
- dərstdə psixoloji-rahatlıq şəraitin yaradılması.

Oyunun öz-özünə dəyər təzyiq altında həyata keçirilmir Bu proses hərəkət etmək arzusunun təzahürüdür. O, intellekt, idrak fəaliyyəti, yaradıcılıq, fəallıq sahəsində yeni imkanlar açır.

Gəlin,lüğəti gücləndirmək üçün dərslərdə istifadə edə biləcəyimiz bəzi oyun nümunələrinə nəzər salaq:

"Kvadrat toplamaq" oyunu.

Şagirdlər qruplara bölünür. Hər bir qrupa bərabər kvadratlara kəsilmiş bir kvadrat verilir. Dördbucaqlının hər bir hissəsində ingilis və azərbaycan dillərində sözlər verilir. Kiçik kvadratlar birləşdirərək mümkün qədər tez böyük bir kvadrat toplamaq lazımdır. Toxunan sərhədlər eyni sözün azərbaycan və ingilis dillərində tərcüməsinə malik olmalıdır.

"Yeməli-yenilməz" oyunu

Şagirdlər bir dairədə olurlar və müəllim onlara yeməli və yenilməz olan müxtəlif sözləri adlandıraraq topu növbə ilə atır. Bir şagird topu tutarsa, bu, müəllimin ona təklif etdiyi şeyləri yeməyə razı olduğunu bildirir. Əgər yoxsa, o, imtina edir.Bu oyunu istənilən bir mövzu ilə keçirmək olar.

"Çantanı toplamaq" oyunu

Masada məktəb ləvazimatları düzülür. Şagirdlərə əşyaları çantaya tez yığmağı təklif edirlər, bu halda onları ingilis dilində adlarını demək şərtidir. Həmçinin şagirdlərə

"geyim" mövzusunda yay düşərgəsinə çantanın yığılması, "qida" mövzusunda piknik üçün səbət yığılması və s. fikirləri təklif etmək olar.

Dərslərdə və sinifdənkənar fəaliyyətlərdə oyun anlarından istifadə şagirdlərin idrak və yaradıcılıq fəaliyyətinin fəallaşmasına, onların təfəkkürünün, yaddaşının inkişaf etdirilməsinə, təşəbbüskarlığın tərbiyəsinə, xarici dil öyrənilməsində cəsarətciliklərin aradan qaldırılmasına imkan yaradır. Oyunlar kəşfiyyat və diqqət inkişaf dil zənginləşdirmək və onların mənası çalarları diqqət, şagirdlərin sözləri bir fond gücləndirmək. Oyun şagirdin keçmişini yadda saxlamağa, biliklərini artırmağa məcbur edə bilər. Beləliklə, istənilən oyunun pedaqoji potensialı məktəblilərdə maraq oyatmaq, onların əqli və nitq fəallığını stimullaşdırmaq, yeni leksik vahidlərin bərkidilməsinə yönəlmiş, bu və ya digər təlimin icrası zamanı rəqabət və əməkdaşlıq mühiti yaratmaqdır.

Didaktik oyun yalnız bir öyrənmə forması deyil, həm də bir vasitə ola bilər. Bu, şagirdlərin idrak maraqlarını oyatmağa və dəstəkləməyə, materialın əyaniliyini diversifikasiya etməyə, onu daha əlçatan etməyə və müstəqil işi aktivləşdirməyə imkan verir.

Bildiyimiz kimi, dil bacarıqları təkrarı tələb edir. Bu proses şagirdlər üçün yorucu və monoton olmasın deyərək, bu halı tapşırıqlarla aradan qaldıra bilərik. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, təlim prosesində yeni öyrədilmiş sözlər aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- şagirdlərin ehtiyacını qarşılamalı;
- şagirdlərin inkişaf səviyyəsinə uyğun olmalı;
- maraqlı üsulla təqdim edilməlidir.

Aşağıda qeyd olunan tətbiqi səmərəli hesab etdiyimiz çalışmalar leksik bacarıqların inkişafı zamanı məqsəduyğundur.

Fəaliyyət 1

İstifadə edilən material müəllifi məlum olmayan VII sinif dərslərindən götürülmüş "Exchange program" mətnindən və rəsmli kartlardan istifadə edilir.

Prosedur. Mövzu ilə bağlı ilkin təəsürat yaratmaq üçün müəllim “Life in USA” yazı lövhəsinə yazır. Bu üsulla şagirdlərin mövzu ilə əlaqədar sahib olduqları söz bazası müəyyənləşdirilir. “Why people go the other countries?” sualı ətrafında fikir mübadiləsi aparılır.

1. Mətn kağızlarda şagirdlərə paylanılır.

In **an exchange program**, groups of people from different countries visit each other. They go to other countries to spend time there, study the language of the country and make new friends. In 1992 the United States government **passed a law**. Under this law the US **government** started to offer **scholarships** to school students. These students go to the USA and live there for a year. They live with a **host** family. But they are not guests of the family, they become members of the family, just like the children and the parents of the family. And they do not go there for a holiday, because while they are there they go to high school. They have to learn about the country and speak English very well.

You have to win a competition, then you can become an exchange student in the US. You have to take a test in English, and they choose only those students who are good at English. Your teachers have to give you a recommendation that you are responsible, independent and cooperative. At the same time you must be **fair**, caring, honest, and you should respect other people. When you come back, you can share what you learned in the USA with all your friends [25, səh.15].

2. İlk öncə sözlərin tərcüməsini izah etmədən şagirdlərdən mətni səssiz şəkildə oxumaq tələb edilir.

3. Şagirdlərdən ümumi məzmun soruşulur.

4. Müəllim öyrənilərdən yeni sözləri qeyd edərək mətni ikinci dəfə oxumalarını istəyir.

5. Mətnin ilkin başa düşülən mənası ilə sözlərin izah edilməsindən sonra dərk edilən məzmun müzakirə olunur.

6. Ən sonda isə qalın şriftlə verilən sözlərin yadda qalmasına kömək edəcək oyun keçirilir. Sınıf 2 qrupa bölünür. Hər qrupdan bir nəfər sözü izah etməlidir. Oyunun sonunda daha çox söz tapan komanda qalib sayılır.

Fəaliyyət 2

Prosedur. İstifadə olunan material internetdən “Halloween” başlığı altında verilib. Dərsə rəng qatmaq üçün müəllim mətni kart şəklində şagirdlərə paylayır.

October 31st is Halloween. On this day children in Britain and USA up as witches and ghosts. They also lamps out of pumpkins and put them in the . Then they go to the people's doors. They out, "Trick or treat." When people don't them a treat they play a trick on them. There also Halloween parties where they games. Such a game is "apples on the string" where people have to apples hanging from a string without using their hands. Another game is "bobbing the apple". There you have to get apples out of a without using your hands. A third game is "fortune telling". Therefore, you have to an apple and the long peel over your shoulder. Then look at the peel and try to a letter. This is the first letter of the person's you are going to marry. Halloween goes back many years when the Celts in England. They thought that at this night the ghosts of the dead back [45].

1. Mətn şagirdlər tərəfindən səssiz şəkildə oxunulur.
2. Mətnin mövzusu yazı lövhəsində yazılır.
3. Daha sonra şagirdlər mətnlə əlaqəli sözləri öz dəftərlərində dairə içərisinə aldıkları mövzu ətrafında qeyd edirlər.
4. Müəllim və şagirdlər qeyd edilən sözlərin mənasını, onların mətndə oynadığı rolu müzakirə edirlər.

5. Sözlərin mənasını daha yaxşı başa düşmək üçün şagirdlərə mənanı izah etməyə kömək edən şəkillər paylanılır.

6. Bu yolla sözlər mənimsənildikdən sonra müəllim mətndə olan boşluqları **bowl, call, come, dress, eat, give, lived, make, name, peel, play, see, throw, windows** sözləri ilə doldururuq.

Exercise 1: Write the product name according to the description

Prosedur. Tapşırıqda açıqlamaları oxuyub əşyaların adını tapmaq lazımdır. Əsasən 3-5ci siniflər üçün nəzərdə tutulub.

You need me to make a sandwich for breakfast. B_____

You will not find any pizza without this ingredient. C_____

People eat this fried, boiled or scrambled. E_____

This is a berry, the tastiest berry. S_____

It's long and green and doesn't have a lot of taste. C_____

Rabbits love this orange vegetable. C_____ [39].

Exercise 2: Put the words into correct columns:

Prosedur. Müəllim yazı lövhəsini 2 hissəyə ayırır. 1ci tərəfdə “much” digərində isə “many” yazır. Şagirdlərin adlarını sıra ilə çəkib onlara ingiliscə sözlər deyir və öyrənilənlərin əsas işi sözləri düzgün sütünda yazmaqdır. Qeyd olunan tapşırığın köməyi ilə həm unudulan sözləri xatırlamağa həm də qrammatikada işlədərkən daha da diqqətli olmalarına yardım edir.

Money, dollar, child, job, news, suitcase, happiness, luggage, table, journey, furniture, electricity, progress, battery, advice, bottle, tip, report, book, information, banana.

MUCH	MANY
Money	Dollar
news	Child
happiness	Job

luggage	Suitcase
furniture	Table

Exercise 3: Read and translate the text.

BEST PROFESSION.

Teaching is a very difficult job of great responsibility and most specific character. There is a wide variety of work in teaching. A good teacher is not only a communicator of knowledge but a model of competence. He forms attitudes to his subject and attitudes to learning, becoming himself a symbol of education process, a person who is learning as well as teaching. While communicating with children a teacher studies them closely to discover their interests, their strengths and weaknesses, their needs and abilities. A good teacher always regards capacities his pupils have, trying to temper his teaching methods to children's abilities and aptitudes. He builds his work upon what he learns about his children.

An environment should be created to stimulate children to develop their abilities and satisfy their interests. "Climate" of a classroom depends on the nature of personal relationships between a teacher and his pupils. These relationships should be founded on respect for a person. A primary condition of creating a good atmosphere in class is that everybody in it respects everybody in it. Teacher's authority will be ensured by respect of his pupils, because his knowledge and skill are greater and better coordinated and his thinking is at a higher level than that of his pupils. His commands are likely to be respected and obeyed then.

It is a purpose of education to liquidate ignorance. But it is also the function of education to help children to live in the community, to prepare them for real life situations. Social development is paid just as much attention to as intellectual development. School becomes a place of work and play, of living and learning. A teacher takes an active part in shaping of a child's character, fostering honesty, kindness, loyalty, cooperation and respect for ideals.

Prosedur. İlk mərhələdə şagirdlərə A4 vərəqlərdə olan mətn paylanılır. Mətnin çətinlik səviyyəsinə görə 8-11ci siniflərin bilik səviyyələri üçün daha uyğun olar. Mətnə olan sözlərin izahı verilməmiş şagirdlər onu 1 dəfə diqqətlə oxuyur. Oxuduqdan sonra müəllim öyrənənlərə naməlum sözlərin tərcüməsini deyir və hafizələrini yoxlamaq üçün tapşırıq verir. Tapşırıqda verilən cümləni tamamlamaq lazımdır.

A) Complete the following sentences from the text.

- 1) A good teacher is _____
- 2) While communicating _____
- 3) He builds his work _____
- 4) An environment should be _____
- 5) A primary condition _____
- 6) Teacher's authority will be _____
- 7) Social development _____

Növbəti mərhələdə müəllimə dərstdə verdiyi mətn əsasında qısa ifadələr deyir və şagirdlər sözün anlamını tapmağa çalışırlar.

B) Give definition of the word:

to be free from vice, neither grudging nor over-generous, those who are well equipped for this job, climate of a classroom, a communicator of knowledge, social development, to temper teaching methods to children's capacities, familiarity breeds contempt.

Sonuncu çalışmada müəllim mətndən suallar verir və bunun sayəsində şagirdlər arasında danışıq bacarıqlarını inkişaf edilir.

C) Answer the following questions.

1. Why is it important to create a good atmosphere in class?
2. What can you say in general about teacher's work?
3. When are teacher's commands likely to be obeyed?
4. What does a teacher have to regard in his job?
5. Which qualities does the teacher foster in children?
6. When does teaching bring satisfaction and happiness? [43].

Exercise 4: Fill the missing words: father, important sometimes, kindergarten, driver, years, are, old, love, support, mother, everyone, is not, becomes, family, according, mutual.

My lovely family.

The family ... the first school for children, where they receive basic knowledge about culture, traditions and, most importantly, the basic values of life. The ... plays a huge role in teaching good manners and habits. I really feel lucky that I was born into such a family.

My family ... big. I have a father, mother, brother and a sister. Each of us has a special role in the family. My father is a ... He is 60 years ... All the hard men's work at home is on him. He is kind but ... serious man. My ... is a teacher. She works at a ... She is kind-hearted and loving. She is 55 ... old. She keeps order in the house: so that everyone is fed, dressed ... to the weather, so that everything is in its place. ... knows that there is no closer and dearer person on earth than mom. Our parents will always come to the rescue, tell us how to do the right thing, regret, ... , but they can also scold if we do something wrong. My brother and sister ... students. I get well with them.

It is important that any family has trust and ... understanding, love and care for each other. The family is good because here a person always remains himself, and under no circumstances will they stop loving him, they will always understand and support him. Family is the most ... support for any person, which should always remain with him.

My family is my motivation and I ... them so much.

Bu çalışma növü hər sinif üçün əyləncəli və faydalıdır. Sözləri boşluqlara yerləşdirmək onlardan diqqət tələb edir. Bir insan sözü əzbərləyə bilər, lakin bəzən onu düz yerdə işlədə bilməz. Beləliklə öyrənilən sözün düzgün istifadə yerini də bilmiş olur. Yaddaşda uzunmüddətli qalması üçün onları cümlədə işlətmək də yaxşıdır. Belə leksik tapşırıqların əsas məqsədi bədhəzən danışmada sözlərin düzgün və mənalı istifadəsini öyrətməkdir, ki bu, əlaqəli nitqin inkişafına kömək edir.

FƏSİL II

ŞAGİRDŁƏRİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN HƏCMİ

2.1. Şagirdlərin lüğət ehtiyatının xüsusiyyətləri

Müasir şəraitdə xarici dilin tədrisi həm dil materialının mənimsənilməsinə, həm də öyrənilən dilin dünya ilə tanışlığına səmərəli kömək edən tədris prosesinin təşkilini nəzərdə tutur. Hər bir xarici dil dərsi mədəniyyətlərin kəsişməsidir, mədəniyyətlərarası kommunikasiya təcrübəsidir, çünki hər bir xarici söz xarici dünyanı və xarici mədəniyyəti əks etdirir. Dil, düşüncə və mədəniyyət bir-biri ilə o qədər sıx bağlıdır ki, demək olar, vahid bütövlük təşkil edir ki, bu komponentlərdən ibarət olan heç biri digər iki komponent olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Hamısı birlikdə real dünya ilə əlaqələndirirlər, ona qarşı çıxırlar, ondan asılıdırlar, əks etdirirlər və eyni zamanda onun baxışını və ona münasibətini formalaşdırırlar[20, səh.35].

Nitq- insanın fərdi xüsusiyyətlərindən biridir. Şagirdin nitqinin inkişafı onun məzmunu üzrə sistemli işin təşkilini nəzərdə tutur . Bu baxımdan məktəblilərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üçün ingilis dili dərslərində lüğət işi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlərin dil, linqvistik və kommunikativ səriştələrinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi zərurəti şagirdlərin lüğət ehtiyatının inkişafına diqqət yetirməyi tələb edir.

2012ci ildən apardığım müşahidələrə əsaslanaraq fikir verdim ki, ingilis dilini öyrənməyə başlayan insanlar müəllimlərdən, şagirdlərdən, repetitorlardan “lüğət ehtiyatının artırılması üçün sözləri qeyd etmək lazımdır” fikrini tez-tez eşidirlər . Amma hər kəs buna əhəmiyyət vermir, çünki lazım olduqda hər hansı bir sözün tərcüməsini asanlıqla onlayn tərcümə programların köməyi ilə tapmaq olar. Ancaq bunun mənfi tərəfləri də var. Bir sözün çox mənaları ola bilər, proqramın yanlış tərcümə edə bilmə ehtimalı da yüksəkdir.

Təhsilin istənilən mərhələsində nitq işinin ümumi sistemində lüğətin zənginləşdirilməsi, onun bərkidilməsi və fəallaşdırılması çox böyük yer tutur. Nitq ünsiyyətinin təkmilləşdirilməsi, şagirdin lüğət ehtiyatının genişləndirilməsi olmadan mümkün deyil. Lüğət-subyektləri, hadisələri, hərəkətləri ifadə edən sözlərdir. Sözlər və söz birləşmələri xüsusi əşyalar və mücərrəd anlayışlarla göstərilir, duyğular da

həmçinin sözlər ilə ifadə olunur. İnsanın lüğəti nə qədər zəngin olsa, onun daha dəqiq və ifadəli fikir tərtibatını seçmək imkanları bir o qədər genişdir.

İngilis dilinin bir vasitə kimi mənimsənilməsi, ünsiyyət və idrak vasitəsi kimi şagirdin ən vacib əldə etdiyi nailiyyətləridən biridir. Dil sisteminin əsas hissəsi kimi leksika böyük ümumtəhsil və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərin şifahi nitqin inkişafında leksik minimumun doğru formada təqdim olunması əsas yer tutur. Lüğətin zənginliyi və fəaliyyəti uşağın nitqinin yüksək inkişafının əlamətidir. Leksik ehtiyatların formalaşması pozulduqda, uşaqların danışması kifayət qədər inkişaf etmiş hesab edilə bilməz [8, səh.122].

Şagirdlərin leksik minimumu nə qədər olmalıdır? Dil tədqiqatçılarının fikrincə, 6-7 yaşlı uşağın lüğət ehtiyatı 3-7 min söz, ibtidai məktəbdən orta məktəbə keçən 10 yaşlı uşağın lüğət ehtiyatı 7-12 min söz arasındadır. Orta məktəb şagirdi və böyüklərdə - 25 ilə 70 min söz arasında dəyişir [41].

Təəssüf ki, müasir şagirdin söz ehtiyatı yetərincə zəngin deyil, uşaqlar ildən-ilə daha az oxuyur və nəticədə söz ehtiyatı da az olur. Müasir məktəbin vəzifələrindən biri şagirdlərin nitq və təfəkkürünün inkişafı kimi göstərmək olar. Lüğət ehtiyatının zənginliyi təkcə nitq deyil, həm də ümumi intellektual inkişafın göstəricilərindən biridir.

Leksikonun zənginləşdirilməsi və müvafiq olaraq şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədris fəaliyyətinin məqsədi:

- 1) sözün mənasını izah etmək və bu və ya digər sözün istifadəsinin əsas xüsusiyyətlərini ifadə etmək bacarığının formalaşması və inkişafı;
- 2) danışq zamanı sözlərdən düzgün istifadə etmək bacarığının formalaşması və inkişafı.

Söz kompetensiyalarının tərkib hissələrindən biri olan leksikon sözlər, sözlərin leksik mənaları və nitqdə istifadə qaydaları haqqında biliklər sistemidir. Lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi işinin təşkilində müəyyən yaş qrupu uşaqlarının leksikonunun da mövcud olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Orta məktəbdə təhsil alan uşaqların leksikonunun əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- lüğətin kiçik həcmi (böyüklərin söz ehtiyatı ilə müqayisədə);

-uşağın çoxmənalı sözün yalnız bir mənasının başa düşülməsi (bu, qəbul edilən nitqin anlaşılmamasına gətirib çıxara bilər);

-uşağın şüurunda anlayışın formalaşmaması.

Beləliklə, şagird lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsi işi sözün mənasını dəqiqləşdirmək və onu şagirdin dil şüurunda möhkəmlətmək əsasında qurulmalıdır. Materialın yadda saxlanması hafizə xüsusi rol oynayır. İnformasiyanın yadda saxlanma müddətinə görə 2 növ hafizə növü var: uzunmüddətli və qısamüddətli. Beynimizdə olan informasiyanı qısa müddət ərzində xatırlaya biliriksə bu qısamüddətli hafizədir. Uzunmüddətli hafizə tipində isə informasiya aylarla, illərlə qala bilər. Aşağı sinif şagirdlərindən fərqli olaraq, yuxarı sinif şagirdləri materialı şüurlu şəkildə öyrənərək uzunmüddət yaddaşlarında saxlaya bilirlər. Deməli, öyrəniləcək materiala bu cür yanaşma əsasən VII-VIII siniflər üçün xarakterikdir. Aşağı siniflər isə informasiyanı əzbərləyərək yadda saxlamağa meyilli olurlar.

Həmçinin ingilis dilinin lüğəti deyəndə biz ona daxil olan bölmələri, yəni mənasını, orfoqrafiyasını, tələffüzünü, nitq hissəsini, istifadəsini və birləşməsini də bilməliyik.

Məna- İngilis dilində sözlər bir neçə mənə daşıyır. Bu sözün bəzi mənaları oxşar olsa da, digərləri çox fərqli ola bilər [30,səh.55]. Məsələn “jam” sözünün 3 mənası var: cəm/mürəbbə, basmaq/itələmək və tıxac.

Ümumiyyətlə, lüğəti öyrənərkən sözləri kontekstdən öyrənmək (məsələn, oxu və ya dinləmə mətnində) daha yaxşıdır.

Yazı - Yazıda sözdən istifadə etmək istəyiriksə, orfoqrafiyaya fikir verməliyik. İngilis dilinin orfoqrafiyası azərbaycan və rus dillərində fərqli olaraq olduqca çətin, bir çox sözlər səsləndiyi kimi yazılır.

Tələffüz-Bir sözün necə tələffüz edildiyini bilmək, onu danışarkən istifadə etmək və ya dinləyərkən başa düşmək, xüsusilə vacibdir. Tələffüz, imla kimi, çətin bir sahə ola bilər, eyni şəkildə yazılmış bəzi sözlər müxtəlif yollarla tələffüz olunur. Həqiqətən də ingilis dilində digər dillərlə müqayisədə çoxlu sayda sait səsləri var və bunlar öyrənilənlərin ən çox mübarizə apardığı sahədir, samitlər nisbətən sadədir.

Nitq hissəsi-Öyrəndiyiniz hər hansı bir sözün nitq hissəsini bilmək vacibdir. Bu, sözün isim, fel, sifət və ya zərf olması deməkdir. Bu məlumat olmadan danışıda və ya yazıda sözü düzgün istifadə etmək çətin olacaq. Yeni lüğəti öyrənərkən söz ailəsini öyrənmək faydalıdır, bu, eyni zamanda yeni sözlə əlaqəli bütün nitq hissələrinin öyrənilməsinə tələb edəcəkdir. Bu, sizə yazı və ya danışığa zamanı sözü daha çevik şəkildə istifadə etməyə imkan verəcəkdir.

İstifadəsi-Tək sözləri ayrı-ayrılıqda öyrənmək kifayət deyil. Əgər söz ehtiyatınızı genişləndirmək və sözlərdən nitqinizdə və ya yazınızda məhsuldar istifadə etmək istəyirsinizsə, onların necə istifadə edildiyini başa düşməlisiniz. Buraya xüsusi sözlərlə (məsələn, hazırlıq, faydalı, bacarıqlı, əlaqəli) və ya sözün ardınca gələn fel formalarının (məsələn, etməyə hazırlaşmaq, etmək istəməmək, etməyi düşünmək kimi) əlaqəli olan ön sözlərin öyrənilməsi daxildir.

Söz birləşməsi-iki və ya daha çox sözlərdir. Qrammatikadan fərqli olaraq, söz birləşməsinin necə işlədiyini müəyyən etmək mümkün deyil. İngilis dilində bir neçə söz birləşməsi mümkündür:

-verb+noun: accept responsibility, develop (a) theory, raise (a) question, use statistics.

-adverb+adjective: acutely aware, almost identical, broadly similar, virtually impossible.

-noun+noun: background knowledge, business sector, climate change, survey data

-verb+adverb: apply equally, communicate effectively, think differently, vary significantly.

-adverb+verb: briefly describe, clearly understand, closely resemble, strongly agree.

verb+adjective: become aware, make available, prove useful, seem unlikely[7,səh.124]

2.2 Şagirdlərin yazılı və şifahi nitqinin leksik xüsusiyyətləri

İnsan övladının həyatında şifahi nitq əhəmiyyətlidir çünki demək olar həyatımızın böyük qismi bu halda keçir. Bunu nəzərə alaraq orta məktəblər yeni nəsil yetişdirdiyi zaman bu nüansa xüsusi diqqət yetirməlidir. Öz gücünə inam,

məqsədyönlülük, yerini cəmiyyətdə tapmaq - bütün bunlar birbaşa nitqin inkişafı, öz fikirlərini düzgün və dəqiq ifadə etmək bacarığı ilə bağlıdır. Dahi proletar yazıçısı M.Qorki demişdir ki: “Dilin təmizliyi,məna dəqiqliyi və kəskinliyi uğrundaki mübarizə mədəniyyət silahı uğrunda aparılan mübarizədir. Bu silah nə qədər kəskin olsa və nə qədər düzgün istiqamət alsa,bir o qədər qiymətli olar”[1,səh. 234].

Dil-insanların ünsiyyət vasitəsi, fikir və hisslərin formalaşması və ifadə edilməsi aləti, yeni informasiyanın, yeni biliklərin mənimsənilməsi vasitəsidir. Ancaq ağıla və hisslərə səmərəli təsir etmək üçün bu dilin daşıyıcısı onlara yaxşı sahib olmalıdır, yəni nitq mədəniyyətinə malik olmalıdırlar. Düşüncə, dil material olmadan inkişaf edə bilməz. İbtidai məktəb dövrü, danışığın mənimsənilməsində ən vacib addımlardan biridir. Uşaqlar ana dilini öyrənmək prosessini nitqin qavranılması və danışiq yolu ilə əldə edirlər. Buna görə də uşaqların nitq fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq çox vacibdir. Ana dilinin ümumi tədris sistemində ən zəif cəhət şagirdlərin əlaqəli nitqinin inkişaf etdirilməsidir.

İngilis dilində leksik bacarıqlara malik olan şəxs istər yazıda, istərsə də şifahi nitqdə öz fikrini daha səlis və daha təbii formada ifadə edir. Leksik bacarıqlardan istifadə birbaşa sintaktik bacarıqlarla da əlaqəlidir. İstənilən dili bilmək dilin yalnız bir aspektini- leksika yaxud qrammatikanı mənimsəməklə məhdudlaşmır. Məlum məsələdir ki, cümlə qurmaq üçün çoxlu sayda söz bilmək kifayət deyil, cümlə üzvlərini (word order) düzgün şəkildə istifadə etmək üçün qrammatik bacarıqlar vacibdir. Dərs zamanı şagirdlər leksik vahidlərin forma və mənasını öyrənməli, onları fərqli situasiyalarda şifahi və yazılı ünsiyyətdə işlətməyi, həmçinin leksik vahidləri oxu və dinləmə zamanı başa düşməyi bacarmalıdırlar. Öyrənənlər tərəfindən xarici dilin qrammatikası əla səviyyədə öyrənilmiş olsa da, bu səfər kifayət qədər söz bazası olmadan rahat və sərbəst ünsiyyətin qurulması mümkün deyil. 1987 ci ildə professor Stefan Kraşen Milanda keçirilən “British Council” konfransında qeyd etmişdir ki, tələbələr səyahət edərkən özləri ilə qrammatika kitabı deyil, lüğət götürürlər[31, səh.3].

Əslində bu mövzu son illərin aktual məsələlərdəndir, çünki bu gün bir çox şagirdlər suallara şifahi cavab verərkən və inşa yazarkən çətinlik çəkirlər.

Gəlin burada əsas vəzifələrə nəzər salaq:

1. Şagirdlərin nitqinin inkişaf səviyyəsinin vaxtında müəyyən edilməsi.
2. Uşaqların nitqinin inkişafı üzrə yaradıcı tapşırıqlar sisteminin tətbiqi.
3. İngilis dili üzrə şagirdlərin yaradıcılıq işlərinin şifahi və yazılı nitq səviyyəsinə təsirinin təhlili.

Söz bütün cümləni anlamaq üçün əsas açardır. Əgər şagird sözün mənasını dərk edə bilmirsə, pis anlayır və ya onun mənasını başa düşmürsə, o, həmişə mövzunun anlaşılmaqlığından əziyyət çəkəcəkdir. Buna görə də, əsas məsələ uşaqları yeni bir söz, onun leksik mənası ilə tanış etmək deyil, həm də onun etimologiyasını nəzərə alaraq, onu müşahidə, təhlil obyektinə çevirməkdir. Məktəb şagirdlərin yazılı və şifahi nitq arasında üzvi əlaqə vardır. Bu situasiyanı nəzərə alan müəllim bu 2 nitqi bir-birindən ayırmayıb, bütöv götürülməlidir [1, səh.237].

Dərsləklərdə qarşımıza çıxan leksik materialların işlədilməsi rəşional şəkildə olarsa, bu halda şagirdlərin nəyinki yazı və oxu nitqi, həmçinin şifahi nitq də püxtələşmiş olar. Leksik materialların bərkiməsinə kömək edən əsas amillərdən biri də ev və sinif çalışmalarıdır. Dərsi tədris edən müəllimlər istənilən yeni sözü oyun, tapşırıq, çalışmalarıla şagirdlərin nitqinə daxil edir və onlar materialı şifahi olaraq işlədir, yeni cümlələr yaradır. Nitqin inkişafı üzrə tapşırıqların məqsədi - dərstdə öyrənilənlərin daha möhkəm və şüurlu şəkildə mənimsənilməsinə kömək etmək, uşaqların nitqinin inkişafına kömək etmək, onlarda linqvistik analiz vərdişlərini təkmilləşdirmək, şagirdlərin dil inkişaf səviyyəsini yüksəltmək, ana dilinə idrak marağını yüksəltmək, aşağı sinif şagirdlərin intellektual inkişaf problemlərini həll etməkdir. Bütün məşğələlər kifayət qədər leksik ehtiyatların, qrammatik formaların, sintaktik konstruksiyaların düzgün mənimsənilməsini təmin etmək, şagirdlərin nitqinin inkişafının motivasiyasını stimullaşdıran nitq vəziyyətlərinin yaradılması, şagirdlərin nitq maraqlarının və tələbatlarının formalaşdırılması məsələlərinin həllinə kömək etməlidir.

Nitqin inkişafı metodikanın böyük və mürəkkəb sahəsidir. İnsan bütün ömrü boyu nitqini təkmilləşdirir, dilin zənginliyinə yiyələnir. Hər yaş mərhələsi onun nitq inkişafına yeni bir şey gətirir. Əgər biz məktəb yaşlarında nitqin tədrisi prosesinə müraciət etsək, görərik ki, əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, uşaq şifahi və yazılı nitq

öyrənsin. Məktəbə gələn uşaq artıq ana dilini bilir, lakin məktəbdə ədəbi dil bilikləri əldə edir. Yazılı nitq məktəblilər üçün böyük çətinliklər yaradır və onun zehni fəaliyyətini aşağı səviyyəyə salır, ona görə yox ki, şifahi nitqdə olan çətinliklər var deyə, aşağıda qeyd olunan hallara görə:

-yazılı nitq şifahi nitqdən daha mücərrəd və intonasiasız nitqdir.

-yazılı nitq həmsöhbət olmadığı üçün başa çatması baxımından da mücərrəddir.

Yazılı nitqdə situasiyanı, nitqin motivlərini özümüz yaratmalıyıq, yəni şifahi nitqdən daha çox “özbaşına” hərəkət etməliyik. Yazıda uşaq fikirlərini sözlə ifadə etmə prosesinin özünü bilməlidir. Daxili nitqin yazılı nitqə çevrilməsi prosesi qeyri-adi dərəcədə çətinidir, çünki daxili nitq özü üçün nitqdir, yazılı nitq isə qarşı tərəfin başa düşülməsi üçün olan maksimum dərəcədə aydın qurulmalıdır. Fikrin ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş əlaqəli nitq bitmiş fikri, yəni vahid bütövü təmsil edir, məntiq və qrammatik qanunlarına uyğun təşkil olunur, müstəqilliyə, bütövlüyə malikdir [30, səh.80].

Esse kiçik həcmli və sərbəst tərkibli nəsr əsəridir, konkret hadisə və ya məsələ ilə bağlı fərdi təəssürat və düşüncələri ifadə edir. Esse nitqin inkişafı üzrə bütün işlərin nəticəsidir. Məktəb inşası məhsuldar nitq fəaliyyətinin nəticəsidir və bir tərəfdən təlimin predmetidir, digər tərəfdən isə son məqsədə nail olmaq vasitəsi-şagirdlərin ünsiyyət-nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Bu, eyni zamanda təlim, inkişaf, məktəblilərin tərbiyəsi məsələlərini həll etməyə imkan verir. Müxtəlif növ əsərlər var-mövzu, məzmununa görə. Düşünürəm ki, ən maraqlı olan, həyatdan götürülən mövzular, sərbəst mövzulardır. Materialın əldə edilməsi mənbəyinə görə əsərlər-həyat təcrübəsi, oxunmuş kitablar, kinolar, radio və televiziya verilişləri, teatr tamaşası və s. əsasına görə fərqlənir. Bu zaman təbii ki, inşada həm bir, həm də bir neçə mənbədən materialın alınmasında istifadə oluna bilər. Nitqin inkişafı dərində müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün inşanın mövzu seçimi ilə işə başlamaq lazımdır. Uşaqların ətrafda gördükləri işlərdən, onların təəssüratlarından və müşahidələrindən, oyunlarından və maraqlarından istifadə etmək çox vacibdir. Eyni zamanda, uşağa təkcə uydurma hadisələri yazmaqdan əlavə onun yaxşı bildikləri haqqında yazmağa

öyrətmək lazımdır. Buna görə inşalar üçün mövzular ümumi, geniş xarakter daşımamalıdır. Onlar uşaqların həyat təcrübəsinə əsaslanmalıdırlar.

Müşahidələr üzrə yazı işinə hazırlaşmaq nə deməkdir? Bu, ilk növbədə, mövzu, hadisə və hadisə haqqında biliklərinin yaddaşda canlandırılması, gördükləri, eşitdikləri, etdikləri barədə bilavasitə təəssüratlarını əks etdirmək deməkdir. Bu təəssüratlar kifayət deyilsə, onları gücləndirmək, cisim və hadisələr haqqında bilikləri artırmaqla müşahidələri təkrarlamaq lazımdır demək. İnşaya hazırlaşarkən şagird öz ideyalarını, düşüncələrini, hisslərini inkişaf etdirməli, əsərdəki obrazın əsas mövzusuna çevriləcək fərdi təfərrüatları, hadisələri yada salmalıdır. Bununla yanaşı uşaqlara müşahidə etdikləri hadisələri, əşyaları və hadisələri, mümkünse, öz sözləri ilə daha aydın və dəqiq təsvir etməyi öyrətmək daha faydalı olar.

Essenin yazılması. Bu mərhələdə, məktəblilərin çıxış problemlərinin həllinə diqqət yetirmələri çox vacibdir ki, onlarda imlada “birdən səhvə yol verərəm” fikrinə qapanmasınlar. Yazı zamanı uzun, mürəkkəb cümlələr yerinə bildiklərini yazsalar daha faydalı olar. O, hazırlanmış işin mənasını məhrum edir və uşaqların danışma baxımından irəliləməsinə mane olur. Bundan sonrakı mərhələdə özünə nəzarətin həyata keçirilməsi gəlir. Yəni yazılanların yoxlanılması. Məsələn: bir yoldaşa qulaq asarkən, lazım olan hər şeyi qiymətləndirməyə çalışmaq lazımdır: o, düşüncələrini sübut edib-etmədiyini, ardıcıl olaraq ifadə etdiyini, düzgün ifadə etdiyini söylədi mi? Özünü təsdiqləmənin uğurlu olmasını təmin etmək üçün, şagird, birincisi, yoxlamanın məqsədini və məzmununu, yəni nə üçün ona nəzarət etdiyini, ikincisi, yerinə yetirilməli olan əməliyyatların ardıcılığını, üçüncüsü, düzəlişlərin edilməsi yollarını bilməlidir. Uşaqlara öz mətninin bir neçə dəfə oxunmasını tövsiyə etmək faydalıdır. Oxunuşların hər biri ayrı bir məqsəd ilə həyata keçirilir:

a) Oxucuya hər şeyin aydın olub-olmadığını qiymətləndirmək, fikirlərini ifadə etmək, qarşıya qoyulan vəzifəni həll etmək, məzmununda artıq bir şeyin olub-olmadığını, vacib bir şeyin buraxılmadığını, düşüncələrin ardıcıl olaraq ifadə edildiyini, bir-birinə bağlı olub-olmadığına inandırmaq.

b) bütün fikirlərin düzgün və dəqiq seçilmiş sözlərin olub-olmadığını, yanlış təkrarların olub-olmadığını, cümlələrin düzgün qurulmadığını, uğurlu şəkildə ifadə edib-etməyəcəyinə qərar vermək.

c) mətni orfoqrafiya və durğu işarələri savadı baxımından müəyyənləşdirmək.

Leksik çatışmazlıqlar: sözlərin və ifadələrin uğursuz və ya yanlış istifadəsi.

Qiymətləndirmədə bütün çatışmazlıqlar nəzərə alınır. Orfoqrafiya səhvlərini düzəldərkən, müəllim orfoqrafik səhvlərin nömrəsini kənarda qeyd edir. Beləliklə, artıq yazılmış inşaların müəllim tərəfindən yoxlanıldıqdan sonra şagird ilə birlikdə təhlili də əlaqəli nitqin öyrədilməsinin vasitəsidir. Bundan sonra uyğun gəlməyən sözlərin, söz birləşmələrinin nümunələri verilir, səhvlər ortaya çıxır və birlikdə aradan qaldırılır və şagirdlər “tərtib etməyi” öyrəndiklərini öyrənir. Kollektiv təhlildən sonra uşaqlar sərbəst işə başlayırlar. Bu mərhələdə müəllimin vəzifəsi fərdi yardım göstərməkdir. Nəticədə, bütün sinfin nitqinin inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi səslənməli və həqiqətən layiq olanların uğurları vurğulanmalıdır.

FƏSİL III

Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi yolları

3.1. Lüğət işinin zənginləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, sözlərin seçilməsi və tanış olmayan sözlərin mənasının izahı yolları , cümlə qurmaq üzərində iş və lüğətin təqdim edilməsi yolları

Şagirdlərin leksikonunun zənginləşdirilməsi üzrə işin zəruriliyi aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- sözün dildəki mühüm rolunu başa düşmək;
- lüğət ehtiyatının artırılmasını tələb etmək.

Lüğət işi üçün sözləri necə seçmək olar? Lüğət üzrə işi planlı və məzmunlu təşkili üçün üzərində işin aparılacağı sözlər doğru seçilməlidir. Bunun üçün də, müəllim şagirdlərin lüğət ehtiyatına bələd olmalı, yeni sözlər müəyyən etməli və mövzu ilə əlaqəli onların lüğətinə daxil edilməlidir. Öyrəninə nitqinə sözlər ətraf mühitdən daxil olur, bəzən mənasını bilmədiyi sözləri də istifadə edir. Zamanla işlətdiyi söz və ifadələri həyat təcrübəsi sayəsində, biliyi artdıqca bu nüans da dolğunlaşır. Belə sözlər seçildiyi zaman aşağıdakı tələbləri nəzərə almalıyıq:

- şagirdin nitq inkişafının səviyyəsi;
- seçilən sözün öyrənilən materialın ideya məzmunu ilə əlaqəsi;
- sözün çoxmənalılıığı;
- sözün həqiqi və məcazi mənası;
- sözün çoxişləkliliyi;
- sözün izah və təhlil etmə imkanları [5, səh.465].

Lüğət işində qrammatik-orfoqrafik istiqaməti əsas götürmək olar: onlar sözün morfoloji, orfoqrafik, morfemik işini birləşdirir. Və semantik istiqaməti götürmək olar: bu söz üzərində semantik və stilistik bir işi birləşdirir. M. T. Baranovun fikrincə, söz üzərində məhz semantik və stilistik iş məktəblilərin leksikonunun zənginləşdirilməsinin əsasını təşkil edir [23,s.238]. Şagirdlərin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsi işinin təşkili zamanı müəllimlər ingilis dili dərsliklərinin mətnlərinə, inşalar üçün mətnlərə və əlbəttə ki, demək olar ki, hər bir məktəb

dərslərində təqdim olunan lüğətlərə (izahlı lüğət, sinonimlər lüğəti) əsaslanırlar. Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi işinin təşkili baxımından tematik və leksik-semantik söz qrupları xüsusi diqqətə layiqdir. Nitqin inkişafı üzərində işləmək üçün semantik mövzuların şagirdlərin nəyə maraq göstərdiyini nəzərə alaraq seçilməsi məqsədəuyğundur. Tematik qrupların müəyyən edilməsi zamanı yadda saxlamaq lazımdır ki, hər bir tematik qrup çox sayda sözləri əhatə edir. Onları dərstdə təqdim etmək və lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi işinin effektiv olması üçün müəllim sözlərin sayını elə azaltmalı və ya minimuma endirməlidir ki, hər bir söz şagirdlərin yaddaşına yazılsın. Mətnə tanış olmayan sözləri görmək bacarığını formalaşdırmağa imkan verəcək tapşırıqlarla məktəblilərin lüğətini zənginləşdirmək üzərində işə başlaya bilərsiniz. Məsələn: mətni oxu, hansı sözləri başa düşürsən? Bir qayda olaraq, peşə sözləri, köhnəlmiş sözlər və ya məcazi mənə daşıyan sözlər anlaşılmazdır. Müəllim çətinliyə səbəb olan sözlərin mənasını izah edir, sonra uşaqlar anlaşılan bir neçə sözü izah edir. Şagirdin izahından sonra sözün mənası lüğətdə dəqiqləşdirilir. Məktəblilərin leksik ehtiyatının zənginləşdirilməsi üzrə iş şagirdlərdə dil materialında əhəmiyyətli əlamətləri təhlil etmək, sintez etmək, müqayisə etmək, ümumiləşdirmək, sübut etmək, fərqləndirmək bacarığının öyrənilməsi ilə sıx bağlıdır. Öyrəninin lüğət ehtiyatının formalaşdırılması onun ümumi koqnitiv inkişafının əsasını təşkil edir. Təəssüf ki, dərslərdə leksik cəhətdən zəif olan şagirdlərin cavablarına tez-tez rast gəlmək olar. Zəif lüğət ehtiyatı çox vaxt orfoqrafiya sahəsində uğurlu işə mane olur. Bundan əlavə, məktəblilər konkret düşüncə ilə fərqlənirlər: bir çox mücərrəd söz və anlayışlardan çox vaxt mənasını anlamadan istifadə edirlər. Səhv nitqi ya başa düşmək çətinidir, ya da o səhv başa düşülə bilər. Nitqə diqqətsiz münasibət ucbatından çoxlu anlaşılmazlıqlar yaranır. Məhz bu səhvləri uşaqların nitqindən silmək lazımdır. İdeoqrafik lüğətlə işləmək leksik materialın yetərli səviyyədə işlənməsini, onun mənimsənilməsini və yaddaşda uzun müddət saxlanmasını təmin etməyə imkan verir.

İngilis dili öyrənilməsinin ilkin mərhələsində tematik lüğətin olması demək olar ki, hər kəs üçün şərtidir. Burada yazmaq lazımdır:

1) Söz və onun ana dilində tərcüməsi. Bir sözün bir neçə mənası varsa, hamısını yazmaq lazımdır. Belə halda, təkrar zamanı şagird sözləri daha yaxşı qavramış olur;

- 2)Transkripsiya-rahatlıq və düzgün oxunuş üçün yazılır.
- 3)Əsas sözü ifadə edən təyin sözlər. Məsələn: əsas söz “weather” onu təyin edən sözlər isə “sunny,windy,rainy,snowy”.
- 4)İngilis dilində sözün izahı. Bu paralel bir neçə digər hədəf sözləri öyrənmək üçün əla variantdır.
- 5)Sözüm sinonim və antonimlərini tapıb yazmaq.
- 6)Yazılan sözü cümlədə istifadə etmək ən azı bir nümunəsini yazmaq lazımdır.

Tədris zamanı biz şagirdin lüğət ehtiyatını genişləndirməyi hədəfləyə bilərik; sadəcə olaraq öyrəniləcək sözlərin siyahısını vermək və ya qeyri-adi sinonimlərin tapılmasını istəməklə deyil. Əgər yeni sözlər bir sıra nümunələrdən daha çox olacaqsə, onları hər bir şagirdin düşüncə vərdişlərinə və zehninə daxil etməyin yollarını hazırlamaq vacibdir. Bu yeni sözləri danışqda, hekayədə, təsvirdə və s. yerlərdə işlədərək kömək edə bilərik. Siyahıda verilən sözləri əzbərləmək effektiv nəticə vermir [26,səh 20]. Bu metodla bir neçə yeni söz öyrənmək olar, lakin onlar bir müddət sonra unudulacaqlar. Yeni bir dil öyrənməyə başladığınız zaman, bağdakı bütün güllərin adlarını öyrənmək lazım deyil. Həqiqətən faydalı olacaq sözləri öyrənmək lazımdır. Amma yeni sözlərin hansı biri faydalı olacağını necə müəyyənləşdirmək olar? Lüğəti yeni sözlərlə doldurmaq üçün, sevimli xarici filmə orijinal dildə baxmaq və tanımadığınız bütün sözləri və söz birləşmələri yazıb çıxarmaq, onları tez-tez cümlədə təkrar etmək də faydalı üsullardandır. Təbii ki, buna bir saat vaxt getməyəcəkdir. Lakin bu yanaşmanın nəticəsi özünü çox gözlətməyəcək. Beləliklə filmlərdən yalnız lüğət öyrənməyəcəksiniz, həm də sözlərin və ifadələrin düzgün tələffüzünü eşidəcəksiniz və dil bilik səviyyəsini artıracaqsınız. Gün ərzində nə etdiyiniz və harada olduğunuz barədə düşünə bilərsiniz. Əgər tez-tez kafeyə və ya restorana gedirsinizsə, restoran xidməti və yeməklərlə bağlı açar sözlər lazım olacaq. Şübhəsiz ki, "alış-veriş" və "nəqliyyat" mövzusunda da sözlər faydalı olacaq. Əgər oxuyur və ya işləyirsinizsə, peşəniz və təhsillə bağlı sözləri yadda saxlayın. Bu arada hobbi və maraqları da unutmaq olmaz,çünkü onlar hər zaman maraq yaradan mövzulardandır. Bunlar haqqında ingilis dilində danışmağa çalışsanız, görəcəksiniz ki,xəbəriniz olmadan artıq danışırırsız.

Vaxt keçdikcə, sözlər çoxaldıqca, əvvəllər yazılmış sözlər unudula bilər. Bunun baş verməməsi üçün interval təkrarlama üsulundan istifadə etmək olar. Bu üsul yeni söz və ya ifadələrin, xarici dili öyrənmək üçün istifadə olunur. Interval təkrarlanması hər bir insanın yaddaşından asılı olaraq müxtəlif ola biləcək müəyyən vaxt intervalları ilə təkrar edilən xüsusi yadda saxlama üsuludur. Eyni zamanda söz ehtiyatını tez və asanlıqla genişləndirməyə, yaddaşda qalmasına kömək edə biləcək faydalı resurslar var. Gəlin onlarla tanış olaq:

1) Education First's English Vocabulary Lists - Education First beynəlxalq İngilis məktəbinin saytında ən çox yayılmış ingilis sözlərinin siyahısını tapmaq mümkündür. Onlar müəyyən bir sözün nitqdə nə qədər tez-tez rastladığına dair məlumatlar əsasında tərtib edilir. Siyahılar uzun, lakin inanılmaz dərəcədə faydalıdır. Birincisi ingilis dilində ən çox yayılmış 100 sözdən ibarətdir; ən çox işlənən 50 sifət, isim və fəllərin siyahısı da var. Nə qədər irəli getsəniz, siyahılar bir o qədər uzanar. Əsas sözləri mənimsədikdən sonra 1000 ən çox yayılmış sözləri, sonra isə 3000-ni yadda saxlamağa cəhd edə bilərsiniz.

Education First siyahılarının tərtibçiləri iddia edirlər ki, 3000 ingilis dilini yaxşı bildiyiniz zaman demək olar ki, istənilən ingilis mətnini şifahi və ya yazılı formada, başa düşə biləcəksiniz.

2) FluentU- FluentU canlı İngilis videoları ilə təbii və əyləncəli şəkildə yeni sözləri öyrənməyə kömək edir. Maarifləndirici materiallar kimi müxtəlif videolardan istifadə olunur: film treylərləri, musiqi videoları, xəbərlər, mühazirələr - böyük seçim var, ona görə də hər kəs özü üçün uyğun məzmun tapacaq. Videolara baxmaq müəyyən sözlərin təbii nitqdə necə istifadə olunduğunu eşitmək üçün əla yoldur. Bununla belə, FluentU sadəcə video pleyer deyil: hər bir videoda interaktiv subtitrlər kimi daxili öyrənmə vasitələri var. Altyazılarda siz hər hansı tanımadığınız sözün üzərinə vura bilərsiniz, bundan sonra video avtomatik olaraq dayandırılacaq və proqram sözün tərifini və onunla birlikdə nümunələri göstərəcək. Video başa çatdıqda, FluentU bütün yeni sözləri daha yaxşı yadda saxlamağınıza kömək etmək üçün əyləncəli testlər təqdim edəcək. Videolar janr və çətinlik səviyyəsinə görə, başlanğıcdan professional

səviyyəsinə qədər kateqoriyalara bölündüyü üçün uyğun olan məzmunu tapmaq asan olacaq[42].

3) “What Do People Do All Day?” - Bu resurs yuxarıda qeyd olunanlardan bir az fərqlidir, çünki o uşaq kitabıdır. Riçard Skarri ingilis sözlərini yadda saxlamağa kömək etmək üçün çoxlu şəkilli kitablar yaradan məşhur Amerika yazıçısı və illüstratorudur. Bu kitabda hər bir yaymada istənilən peşə ilə bağlı əsas lüğəti tapacaqsınız və hər bir söz həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün yeni sözləri yadda saxlamağa kömək edən məzəli şəkillərlə təsvir edilmişdir.

4) ConversationExchange/Speaky- sizə dil təcrübəsi tərəfdaşı tapmaqda kömək edən sayt və proqramdır. Məsələn, siz rus dilini öyrənmək istəyən və əvəzində veb-çat vasitəsilə sizə ingilis dilini öyrətməyə razı olan dil daşıyıcılarını tapa bilərsiniz.

İdeya ondan ibarətdir ki, dərslərin yarısı bir dildə, yarısı başqa dildə olsun ki, hər kəsin təcrübə keçmək şansı olsun. Bu, artıq öyrəndiyiniz lüğətdən nitqdə istifadə etmək, eləcə də lüğətinizi yeni sözlərlə doldurmaq üçün əla üsuldur. Şübhəsiz ki, dil mübadiləsi tərəfdaşınız hələ qarşılaşmadığınız sözlərdən istifadə edəcək. Ondan sizə yeni sözlərin mənasını izah etməsini və ya sözü daha yavaş təkrarlamasını xahiş etməkdən çəkinməyin. Sonra nitqinizdə yeni lüğətdən istifadə etməyə çalışın.

Məktəbdə xarici dilin leksikası üzərində işlə bağlı məsələlər arasında tanımadığı sözlərin mənasını izah etmək metodikası məsələsi böyük yer tutur. Dilçiliyin sözlərin mənasını öyrənən sahəsi semasiologiyadır. Tanış olmayan sözlərin mənasını izah etməyin iki əsas yolu var:

- a) tərcümə olunan (sözün mənasını tərcümənin köməyi ilə açmaq)
- b) tərcümə olunmayan (sözün mənasını tərcümənin köməyi olmadan açmaq).

Tərcümə metoduna aşağıdakı texnikalar daxildir:

- leksik vahidin ana dilinə tərcüməsi;
- sözün mənasının ana dilində şərh.

Tərcüməsiz metoda aşağıdakı üsullar daxildir:

- görmə qabiliyyəti;
- söz yaradıcılığının təhlili;
- kontekstual təxmin;

-sinonimlər;

-antonimlər;

Şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq tərcümə ilə işin müxtəlif üsulları seçilə bilər. Orta və ali məktəb üçün kontekstdən, sözyaradıcı elementlərin təhlilindən, cümlədə sözün qrammatik funksiyasının müəyyən edilməsindən, ana dilindəki oxşar sözlərlə müqayisəsindən və s. istifadə etmək olar. Kiçik məktəb şagirdləri cədvəldən: şəkillər və ya illüstrasiyalar istifadə etməklə müstəqil tərcüməyə öyrəşməlidirlər. Onlar canlı maraq doğurur və assosiasiyaların inkişafı ilə yaddaşdakı sözü birləşdirməyə kömək edir[12,səh.366].

Bu belə işləyir: şagird mətnə qulaq asır və onu şəklin elementləri ilə əlaqələndirir, sonra tanış olmayan leksik vahidi vurğulayır və şəkli vizuallaşdırmaqla sözün necə tərcümə edildiyinə qərar verir. Bu tədris üsulu sözləri yadda saxlamaq, eləcə də şagirdnin analitik bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün əla təcrübədir. Şagirdin səviyyəsi artdıqca şəkillərdən istifadə ehtiyacı mütənasib olaraq azalacaq. Bu ona görə baş verir ki, şagirdlər daha mürəkkəb mətnləri oxuyarkən həm ayrı-ayrı sözləri, həm də bütövlükdə mətni başa düşmək və tərcümə etmək üçün mətndə ifadə olunan fikir və təsvirlər sistemini təhlil etməlidirlər. Xarici olaraq ifadə olunan vəziyyətə analitik yanaşma düşüncələrin, obrazların və münasibətlərin yazılı sisteminin sonrakı təhlili üçün zəmin yaradır. Müəllimin əsas vəzifəsi şagirdlərə analitik təfəkkürə yiyələnməyi öyrətməkdir ki, şagird nəinki artıq məlum olan sözləri, həm də ilk dəfə qarşılaşdıqları sözləri tərcümə edə bilsin.

Beləliklə, oxuyanlara, tanış olmayan sözlərin ən keyfiyyətli izahı üçün tərcümə olunan və olunmayan semantizasiya birləşdirilməli və şagirdlərə yeni sözlərin bəzilərini müstəqil tərcümə etmək imkanı verilməlidir.

3.2. İngilis dilinin tədrisində şagirdlərin lüğət ehtiyatının möhkəmləndirilməsində çalışmaların, innovativ metodların, əyani və texniki vasitələrin və oyunların rolu

Orta məktəbdə xarici dil tədrisinin məqsədi şagirdlərin təlim prosesində istifadə etdikləri bacarıq və qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, sonra isə müxtəlif ünsiyyət vəziyyətlərində gündəlik həyatda praktiki tətbiqi üçün gələcəkdə də inkişaf etdirilməsidir.

Dərsin əvvəlində təlimin ilkin mərhələlərində fonetik ayırma ilə yanaşı, danışiq nitqində geniş yayılmış klişə ifadələri olan mini-dialogları da öyrənmək olar. Mini-dialoglar yazı taxtasında yazılır (və ya proyektor vasitəsilə lövhəyə proyeksiya edilir, bu da lüğətin dəyişkənliyini artırır) və əvvəlcə müzakirə edilir və yerindəcə öyrənilir, məsələn:

<i>Hello</i> <i>What are you going to do?</i> <i>I'm going to...</i>	<i>Hello, Mary</i>	<i>Hello, Kate</i>
	<i>What are you going to do after school?</i>	<i>I'm going to play badminton. What are you going to do?</i>
	I must help my granny about the house	

Cədvəl 1.

<i>Wait a minute!</i> <i>What's the matter?</i> <i>What about you?</i> <i>All right!</i>	<i>Wait a minute, Pete!</i>	Hello, John! <i>What's the matter?</i>
	We're going to play football after school! <i>What about you?</i>	<i>All right!</i>

Cədvəl 2.

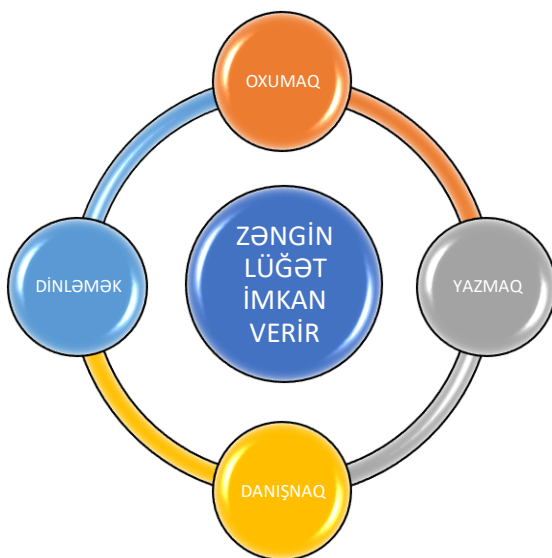
Şablon ifadələr dərsdə öyrənilən sözlərdən asılı olaraq dəyişdirilə bilər. Əgər onları ikitərəfli kartlar şəklində yerinə yetirirsinizsə (ingilis və rus müxtəlif tərəflərdə ifadə variantları) dərsin əvvəlində və ya sonunda sürətli təkrarlanmanı təşkil etmək üçün əlverişli vasitə olacaq. Öyrənilən materialları tez bir zamanda təkrarlamaq və

düzəltməyə imkan verən hər bir leksiko-qrammatik mövzularda dialoqları edə bilərsiniz və gündəlik ünsiyyətin vəziyyətlərini təmilləşdirə bilərsiniz [12,səh.367].

Öyrənilmiş materialın təkrarlanması tədris prosesinin zəruri tərkib hissəsidir. Bu fəaliyyət növünü maraqlı və səmərəli etmək üçün klişe-ifadələr, oyun kartları və qurulma dialoqlarla işləmək texnologiyaları kömək edəcək.

Zəngin bir lüğət, oxuduğunu başa düşməyə imkan verən bir əsasdır. Lüğət (leksikon), insanın danışmalarında başa düşdüyü və tətbiq etdiyi sözlərin məcmusudur. Mətnə hər bir sözün mənalarını başa düşmək, təklifin, bəndin ümumi mətnin mənasını başa düşməyə kömək edir. Söz tanış və anlaşılr olduqda belə vəziyyətlərə rast gəlinir,ki oxuyanlar onu nitqdə və ya yazıda istifadə etmirlər. Müəllim şagirdlərə sözlərlə işləmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə etməyi öyrətməlidir: müxtəlif mənbələrdən – lüğətlərdən, linklərdən istifadə etmək; sözün mənasını müəyyənləşdirərkən kontekstlə necə işləməyi lazım olduğunu.

Şagirdlərin lüğət ehtiyatının hansı mənbələrdən artırıldığı, lüğət ehtiyatının necə zənginləşdirildiyini, bu və ya digər sözlərdən necə/nə vaxt istifadə edildiyi tədris prosesində şagirdlərin diqqətini yönəltmək lazımdır. Əyani olaraq qrafikdən də görə bilərik ki, zəngin lüğət olan yerdə bizim oxuma,yazma,dinləmə və danışğımıza birbaşa təsirini göstərir. Və sadaladan hər 4 bacarıq bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Qrafik 1.

İngilis dili dərslərində istifadə olunan tədris oyunlarına gəldikdə, öyrənmənin məqsəd və vəzifələrinə görə aşağıdakıları ayırd edə bilərik:

-dilin müxtəlif aspektlərini (fonetika, lüğət, qrammatika, sintaksis, üslub) öyrənməyə kömək edən dil (aspekt) oyunları;

-dərsin müəyyən bir mövzusunda ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və öyrətməyə yönəlmiş nitq oyunları.

Dil oyunları müvafiq olaraq fonetik, leksik, qrammatik, sintaktik, üslubi formalara bölünür. Dil oyunları əvvəl əldə edilmiş biliklərin aktivləşdirilməsinə və aktuallaşmasına, şagirdlərin nitq təşəbbüsünü inkişaf etdirməyə kömək edir.

Nitq oyunlarına nəzər salsaq, qeyd etmək lazımdır ki, nitq fəaliyyətinin hər bir növü dinləməyi öyrətməyə, monoloq və dialoq nitqi, oxumağı, yazmağı öyrətməyə yönəlmiş müəyyən bir təhsil oyun növünə uyğundur. Oyunlar şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə uyğun olmalı və müəyyən qrammatik və ya leksik materialı keçmək üçün zəruri olmalıdır. Oyunun köməyi ilə tələffüz yaxşı inkişaf edir, leksik və qrammatik Material aktivləşdirilir, dinləmə, şifahi danışma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Onun köməyi ilə psixoloji yorğunluğu aradan qaldırmaq olar; bu, şagirdlərin əqli səylərinin səfərbər edilməsi, onların təşkilatçılıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, özünü nizam-intizam vərdişlərinin aşılınması, dərslərdə sevinc mühitinin yaradılması üçün istifadə edilə bilər.

Məktəblilərə oyun tədrisinin məqsədləri:

1. Xarici dil vasitəsi ilə təfəkkürün inkişafı;
2. Fənni öyrənmək üçün motivasiyanın artırılması;
3. Oyunda hər bir iştirakçının şəxsi inkişafının təmin edilməsi;
4. Bir-biri ilə fəal və xoş münasibət qurmaq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə kömək etmək.

Müxtəlif tədris metodlarından istifadə dil hadisələrinin yaddaşda möhkəmlənməsinə, daha sabit vizual və eşitmə obrazlarının yaradılmasına, şagirdlərin maraq və fəallığının yaranmasına kömək edir. Tədrisin ilkin mərhələsində oyun və oyun situasiyalarından istifadə təkcə şagirdlərdə dilə maraq aşılamağa deyil, həm də öyrənməyə fərdi yanaşmanı daha məqsədyönlü şəkildə həyata keçirməyə imkan verir,

həm də onun öyrənilməsinə müsbət münasibət yaradır, şagirdlərin müstəqil nitq və təfəkkür fəaliyyətlərini stimullaşdırır.

Dərsdə işlətdiyim oyunları burada qeyd etmək istərdim.

1. "Picture "

Oyunun məqsədi: dərsdə öyrənilən materialı möhkəmlətməkdir.

Oyunun vəzifəsi: şagirdlərin yeni leksik biliklərin nə qədər tam öyrənildiyini yoxlamaq.

Yaş qrupu: 1-11-ci sinif

Oyun növü: fərdi

Oyunun gedişi: Dərsin yekun mərhələsində interaktiv lövhədə keçilən mövzuya aid şəkillər görünür. Müəllim şagirdlərə tapşırığı izah edir, şəkilləri və sözlərin tərcüməsini bir-biri ilə əlaqələndirmək lazımdır. Bundan sonra müəllim ingilis dilində bir neçə sözə tərif verməyi təklif edir. Müəllim sözləri şagirdlər arasında paylayır, hər bir şagird fərdi tapşırıq alır.

Tapşırığı yerinə yetirmək üçün 5 dəqiqə vaxt verilir. Tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra müəllim şagirdləri yoxlama üçün dəftərlərini təhvil verməyə dəvət edir və ya tapşırığın düzgünlüyünü qarşılıqlı nəzarət üsulu ilə yoxlayır.

2. "Incomprehensible chain"

Oyunun məqsədi: dərsdə öyrənilən materialı möhkəmlətmək.

Oyunun vəzifəsi: nə qədər yeni leksik biliyin öyrənildiyini yoxlamaq

Yaş qrupu: 1-4-cü sinif

Oyun növü: qrup

Oyunun gedişatı: Ekranı və ya lövhədə boşluq olmadan bir sətirdə bir neçə söz yazırıq. Tapşırığı çətinləşdirə və əlavə hərflərlə sözlər yazmağa bilərsiniz. Uşaqlar bütün sözləri tapmalıdırlar. Uşaqlar sözün adını çəkəndə müəllim onu dairəyə çəkir.

Example:

MONKEYELEPHANTMOUSEKITTENHAMSTERROOSTERHORSEBULL

Oyun texnologiyaları materialın bərkidilməsi mərhələsində xüsusilə faydalıdır. Bir qayda olaraq, artıq tanış olanları təkrarlamaq, yeniliyi öyrənməkdən daha az maraqlıdır. Təsadüfi deyil ki, tədris materialını yadda saxlamağa kömək edən oyunlar,

onu dərindən başa düşməyə və onu möhkəm mənimsəməyə kömək edir, didaktik oyunların çox hissəsini təşkil edir. Onların köməyi ilə, biliklərinizi gücləndirmək, yadda saxlamaq, ümumiləşdirmək və onların mənimsənilməsinə nəzarət etmək üçün optimallaşdırıla bilərsiniz.

1. "Shopping list"

Yaş kateqoriyası: 5-ci sinifdən başlayaraq

Oyun növü: kollektiv

Oyunun gedişi: Müəllim şagirdlərə məhsullar olan kartlar, eləcə də satın almalı olduqları məhsulların siyahısını verir. Şagirdlərin vəzifəsi alış-veriş siyahısına uyğun olaraq ərzaq səbətini toplamaqdır. Məqsədinizə çatmaq üçün sinif yoldaşlarına "Do you have any milk?" kimi suallar verərək düzgün malları axtarmaq üçün sinifdə hərəkət etmək lazımdır. Bütün şagirdlər "lazımi alış-veriş etdikdən" sonra oyun başa çatır.

2. "Ball game"

Oyunun məqsədi: verilmiş mövzuda leksik materialı təkrarlamaq

Oyunun vəzifəsi: leksik bilikləri yoxlamaq

Yaş qrupu: 1-11 sinif

Oyun növü: fərdi

Top bütün uşaqların oynaması üçün ən sevimli əşyalardan biridir. Əyani dərslərimdə öyrənilən lüğəti nəzərdən keçirmək üçün tez-tez topdan istifadə edirəm. Oyun ondan ibarətdir ki, müəllim azərbaycan ya rus sözünü deyərək topu şagirdlərin hər hansı birinə atır və uşaq da öz növbəsində ingilis ekvivalentini adlandıraraq topu müəllimə qaytarmalıdır. Uşaqlar, dərslər bu mərhələsini səbirsizliklə gözləyirlər. Oyun cəmi bir neçə dəqiqə çəkir, lakin şagirdlər həmişə böyük məmnuniyyətlə oyunda iştirak edirlər. Oyun, maksimum konsentrasiya tələb edir, çünki uşaqlar əvvəlcədən müəllimin hansı sözün adını çəkəcəyini və ən əsası topun kimə atacağını bilmirlər. Və, bəlkə də, bu oyunun ən vacib üstünlüklərindən biri odur ki, bütün uşaqlar iştirak edir, həm aktiv, həm də çox aktiv olmayan.

Əlavə olaraq aşağıda qeyd olunan çalışmaları gündəlik həyatımıza daxil etsək faydasını tez 1 müddətdə görmüş olacağıq.

a) Boş zamanda audiomaterialları dinləmək. Bu məşq sadə, lakin ingilis dili bacarıqlarınızı artırmaq üçün çox vacib amillərdən biridir. Əgər dinləmə bacarıqlarınızı tez bir zamanda təkmilləşdirmək istəyirsinizsə, gündə bir neçə saat məşq etməlisiniz. Əgər gündəlik işlərlə məşğulsunuzsa və müntəzəm məşq etməyə vaxtınız yoxdursa, boş vaxtlarınızda ingilis dilində mahnılara və ya audio kitablara qulaq asa bilərsiniz. Gündəlik işə, dərsə getmək, fiziki cəhətdən, yora bilər. Bu qiymətli vaxtınızı sosial şəbəkələrdə xəbər lentlərinin vərəqləməyinə sərf etməyin. Bunun əvəzinə ingiliscə mahnı və ya audio kitab dinləyin. Bu andan etibarən “play list” mahnıların əksəriyyəti ingilis dilində olmalıdır. Sevdiniz janrdan asılı olmayaraq, mahnıya sözlərə xüsusi diqqət yetirin və mənasını tutmağa çalışın. Bu yanaşmaya riayət etməklə, çox vaxt sərf etmədən gündəlik olaraq dinləməyi məşq etdirə bilərsiniz. Əslində dinləmə məşqləri həm də mədəni və linqvistik xüsusiyyətlərin daha dərinə dərk edilməsini təmin edir. Dinlədiyiniz şeyə tam diqqət yetirməyə belə, yenə də bundan faydalanacaqsınız.

b) Filmlərə, TV şoularına və xəbərlərə baxmaq. Altyazılı filmlərə və ya TV şoularına baxmağa başlayın, lakin onları hər zaman oxumamağa çalışın. Yavaş oxusanız, video faylı dayandıraraq, altyazıları oxuya və yenidən oxutmağa başlaya bilərsiniz. Altyazılara fikir vermədən mətni dinləməyə tamamilə öyrəşdiyiniz zaman onları söndürün. Bundan əlavə, altyazı olmayan filmlərə baxmağa cəhd edə bilərsiniz. Bu, noutbukda, telefonda və ya kompüterdə filmlərə baxmaq insanlar üçün daha çox əlçatandır. Altyazılı bir filmə baxaraq, bütün vaxtınızı altyazıları oxumağa sərf etmək məsələsi də var. Bu zaman dinləmə bacarıqları deyil, oxu bacarıqları tətbiq edilir. Beləliklə, kənara qoyduğunuz subtitrlərdən istifadə edərkən onun mahiyyətini başa düşmək üçün dialoqa qulaq asmaqdan başqa çarəniz qalmayacaq.

c) Podkastlardan maksimum yararlanmaq. Podkastlar onlayn yükləyə və ya dinləyə biləcəyiniz audio proqramlar, seriallar və ya bloqlardır. Podkast və radio arasındakı əsas fərq janr və mövzu seçmək və istənilən əlverişli vaxtda dinləmək bacarığıdır. Netflix və ya Youtube kimidir, yalnız audio şəklində.

Bir çox xarici dil şagirdləri podkastları sevirilər. Bu məzmun növünü seçməklə sizə öz bacarıqlarınızı tətbiq etmək, eləcə də sizi maraqlandıran mövzular üzrə faydalı məlumatlar əldə etmək imkanı verilir: incəsənət, səyahət, idman, siyasət, ünsiyyət və s.

Xarici dil öyrənənlər üçün yaradılmış xüsusi təhsil podkastları da var. Siz həmçinin ingilis dili bilik səviyyənizə uyğun podkast seçə bilərsiniz. Podkastları diqqətlə dinləməklə siz həmçinin ümumi nitq keyfiyyətinizi yaxşılaşdırma bilərsiniz. Yalnız nə tələffüz edildiyinə deyil, həm də necə səsləndiyinə diqqət yetirmək lazımdır.

d) İnternetdə ingilis dili çalışmalarını işləmək. Dinləmə bacarıqlarınızı inkişaf etdirmək üçün Cambridge English kimi bir çox onlayn resurs var. Bundan əlavə bəzi xüsusi proqramları mobil telefonunuza yükləyə bilərsiniz. Bir qayda olaraq, bu cür proqramlara siz xarici dil bilik səviyyəniz əsasında müxtəlif dərslər və testlərə daxil olub işləməyinizə imkan yaradacaqdır.

e) İngilis dili klublarına və ya sosial şəbəkələrdə chatlara qoşulmaq. Danışiq təcrübəsi ingilis dilini mümkün qədər tez başa düşməyin ən təsirli üsuludur. İngilis dili klublarına və ya chatlara qoşulmaq sizə lazımi danışiq təcrübəsini əldə etməyə və eyni zamanda dinləmə bacarıqlarınızı təkmilləşdirməyə kömək edir. Bundan əlavə, əylənməyə və yeni dostlar qazanmağa kömək edəcəkdir. Özünüzü ingilis dilini birlikdə məşq etmək fikrinə açıq olan həmfikir insanlarla əhatə edin: oyunlar oynayın, birlikdə piknik təşkil edin və ya sadəcə söhbət edin. Şəhərimizdə ingilis dili klublarını tapmaq üçün sosial mediadan istifadə edərək, axtarış verib tapmaq mümkündür. Müntəzəm olaraq danışmağa adam tapa bilmirsiniz? Problem yoxdur! Siz həmişə onlayn söhbət tapa və ona qoşula bilərsiniz. İnsan sizdən yüzlərlə kilometr uzaqda olsa belə, yeni texnologiyalar onunla ünsiyyət qurmağa imkan verir. Bu gözəl fürsətdən faydalanmaq lazımdır. Sadəcə proqramı quraşdırın, həmsöhbəti seçin və audio mesajlarla söhbətə başlayın.

f) Güzgüdən istifadə edin və bu zaman səlis tələffüzə diqqət yetirin. Güzgü qarşısında danışmağı məşq etmək üçün gündə bir neçə dəqiqə ayırın. Uyğun bir mövzu seçin, 3 dəqiqəlik bir taymer qurun və onu xəyali həmsöhbətlə müzakirə edin. Bu məşqin əsas məqsədi bədən dilinizi təhlil etmək və fikirlərinizi fasiləsiz və tərəddüd etmədən ifadə etməyi öyrənməkdir. Nə qədər çox özünüzü itirsəniz, bir o qədər az

güvənmiş olursunuz özünüzə . Buna görə də güclü olmağa, dayanmamağa çalışın. Əgər ağılınıza uyğun söz tapa bilmirsinizsə, düşüncələrinizi başqa sözlərlə ifadə etməyə çalışın. Əvvəlcə danışmaq nitqi qrammatik cəhətdən mükəmməl olmayacaq, ama bunda pis bir şey yoxdur.

g) Tələffüzü yaxşılaşdırmaq üçün məşqlər etmək. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər çox vaxt tələffüz üzərində işləməyə kifayət qədər vaxt ayırmırlar. Lakin ingilis dili üzrə mütəxəssis olmaq üçün səsləri düzgün tələffüz etməyi, düzgün intonasiya və tempdən istifadə etməyi, vurğuları düzgün yerləşdirməyi bacarmaq lazımdır. Tələffüzü yaxşılaşdırmaq üçün ən təsirli məşqlərdən biri danışığınızı qeyd etməkdir. Gülməli görünə bilər, amma bu üsul zəif cəhətlərinizi görməyinizə kömək edir. Nəticədən tam razı qalana qədər problemli sahələri düzəltməyə çalışın.

h) Oxumağa vaxt ayırmaq. İstənilən vaxt, hər yerdə zövq almaq üçün oxuyun, lakin dil bacarıqlarınızı təkmilləşdirməyə gəldikdə, bütün diqqətinizi öyrənməyə yönəldin. Buna görə də oxumaq üçün vaxt planlaşdırmalısınız. İngilis dilində mətnləri oxumaq üçün gündə ən azı 30 dəqiqə vaxt ayırmağa çalışın. Diqqətinizi kitaba, məqaləyə və ya digər materiala kəsilmək riski olmadan yönəldə biləcəyiniz rahat bir yer tapın. Oxu prosesini mümkün qədər effektiv etmək üçün ona əvvəlcədən hazır olun: yeni söz və ifadələri yazmaq üçün qələm, lüğət və dəftər hazırlayın. Telefonunuzda və ya digər cihazları səssiz rejiminə keçirin. Bütün bu hərəkətləri hər dəfə oxumadan əvvəl etsəniz, beyniniz öyrənəcəyinizi anlayacaq və alınan məlumatlara daha yaxşı diqqət yetirəcək.

i) Onlayn şəkildə ingilis dilində kitablar, jurnallar və məqalələr oxumaq.

Əgər ingilis dilini yenidən öyrənməyə başlayırsınızsa, sadə uşaq kitabları və ya komikslərdən başlayın. Alternativ olaraq, artıq oxuduğunuz kitabı ana dilinizdə yenidən oxuya bilərsiniz. Qızıl qaydanı unutmayın - yalnız bəyəndiyiniz ədəbiyyatı oxuyun. Həmçinin ingilis dili bilik səviyyənizə uyğun olan kitabları seçin. Özünüzdə meydan oxumaq istəyirsinizsə, bacarıqlarınızdan daha yüksək olan bir kitab seçin. İngilis dilini xarici kursda öyrəndiyim zaman, müəllim bir neçə faydalı online kitab oxu saytlarını bizimlə bölüşmüşdür. Onları burada qeyd etmək istərdim:

Listopia- "Hər kəsin ən azı bir dəfə oxuması lazım olan kitablar" kimi müxtəlif siyahılara girişi təmin edir. Jellybooks- yeni kitablar kəşf imkan verir. Bundan əlavə, bu resurs həm də oxuculara kitabın bir hissəsi ilə tanış olmaq imkanı yaradır. Beləliklə, siz kitabın demək olar ki, 10%-ni oxuya və onun daha çox diqqət yetirməyə dəyər olub olmadığını qərar verə bilərsiniz[48].

j)Telefon, kompüterin interfeys dilini ingilis dilinə dəyişmək. Siz mətni oxuyarkən beyninizdə çoxlu mürəkkəb proseslər gedir. Onlardan biri dəyərləri gördüyünüz sözlərlə uyğunlaşdırmaqdır. Daha mürəkkəb proses dilin quruluşunu anlamadır.Telefonunuzun interfeys dilini ingilis dilinə dəyişmək lüğətinizi genişləndirməyin asan və effektiv yoludur. Beyniniz yeni sözləri telefonunuzun, planşetinizin və ya kompüterinizin xüsusi xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirərək yadda saxlayacaq.

k)Öz lüğətinizi yaratmaq. Müntəzəm olaraq naməlum söz və ifadələri mənaları və əyani nümunələri ilə yazın. Öz lüğətinizi yaratmaq, sözləri daha sürətli yadda saxlamağa və onlardan düzgün istifadə etməyə kömək edir. Əgər siz artıq öz lüğətinizi yaratmışınızsa, hekayə yaratmaq üçün onun sözlərindən istifadə edin. Bu, sözləri cümlələrdə düzgün yerləşdirməyi, həmçinin yeni sözləri yadda saxlamağı və onlardan kontekstdə necə istifadə etməyi öyrənməyə kömək edəcək ən yaxşı əsas qrammatik məşqlərdən biridir. Bu məşq üçün ayrılan vaxtdan asılı olaraq, hekayənizdə 10-20 söz istifadə etməyə çalışın.

Hekayənizi bitirdikdən sonra onu dostlarınızla paylaşın və hər hansı səhvlərinizi sizə göstərməklərini xahiş edin.

l)Şəkilləri təsvir etmək. Təsadüfi bir şəkil seçin və onu mümkün qədər ətraflı təsvir edin. Bu məşqi etməklə siz sifətlər haqqında daha çox məlumat əldə edəcəksiniz və ətrafdakı hissləri və qavrayışları necə təsvir edəcəyinizi başa düşəcəksiniz. Şəkilləri axtarmaq üçün əla yer Pinterestdir.

m)Online qrammatik məşqləri etmək. İngilis dilinin qrammatik məşqlərinə gəldikdə, qrammatika qaydalarını sadə və əlçatan şəkildə izah edənləri seçin. Qrammatikanı hər gün məşq etməklə, siz öz inamınızı artır, ingilis dilində asanlıqla və təbii şəkildə ünsiyyət qura və yaza biləcəksiniz.

n) Bloqlarda şərhlər buraxmaq. Bloqları oxumaq yazı bacarıqlarınızı və təcrübənizi təkmilləşdirmək üçün əla bir yoldur. Bir blog yazısı haqqında fikirlərinizi ifadə etmək üçün ekspert olmağa da ehtiyac yoxdur. Sadəcə cəhd edin və bunun necə faydalı olduğunu görəcəksiniz.

Hər kəsə məlumdur ki, tədris zamanı kompüter texnologiyalarının tətbiqi həmişə məktəblilərin marağına səbəb olur. Bir çox ölkədə keçirilən təcrübələr göstərir ki, tədris zamanı İKT-dən istifadə edərkən şagirdlərin dərslə həvəsi nəticə etibarlı ilə tədrisin və alınan nəticənin keyfiyyətində xeyli artım müşahidə olunub. Prezentasiya formasında təşkil olunan dərslə müəllimin hazırladığı və ya hazır əldə etdiyi şəkil, cədvəl və digər rəngli vəsaitlərdən geniş istifadə edilir. Bu halda əvvəlki ənənəvi dərslə fərqli olaraq yazı lövhəsində düstur, cədvəl, sxem və s. kimi yazı yazıb, şəkil çəkməyə ehtiyac qalmır və buna sərf olunan vaxta qənaət edilmiş olur və hətta şagirdə əlavə məlumatları çatdırmaq imkanı da olur [2, səh.3].

İnternet informasiya sistemi kimi istifadəçilərinə müxtəlif informasiya və resurslar təklif edir. Əsas xidmətlər aşağıdakılar daxil edilə bilər:

- e-poçt (elektron poçt);
- məlumatlarınızı dərc edib, öz ana səhifənizi yaratmaq və onu Web serverdə yerləşdirmək imkanı;
- informasiya resurslarına keçid: Yahoo!, LookSmart kimi kataloqlara, AltaVista, Hotbot, Open Text axtarış sistemlərinə.

İnternet resurslarından istifadə imkanları genişdir. İngilis dili dərslində internet vasitəsilə bir sıra didaktik məsələləri həll etmək olar: qlobal şəbəkədə olan materiallarından istifadə etməklə 4 bacarığı formalaşdırmaq; şagirdlərin lüğət ehtiyatını artırmaq; məktəblilərin ingilis dilini öyrənməyə davamlı motivasiyasını formalaşdırmaq. Bundan əlavə, iş şagirdlərin dünyagörüşünü artırmaq, ingilis dilli ölkələrdə öz həmyaşıdları ilə əlaqə saxlamaq üçün İnternet texnologiyalarının imkanlarının öyrənilməsinə yönəlib.

Şagird lüğətinin zənginləşməsinə və genişlənməsinə: gəzinti və ekskursiyaların təşkili, qrammatik çalışmalar və bədii mətnlər üzərində işlər də nəticəni çox gözəltmir [3, səh.233].

Exercise 1: Gap fill - enter the missing word in the crossword

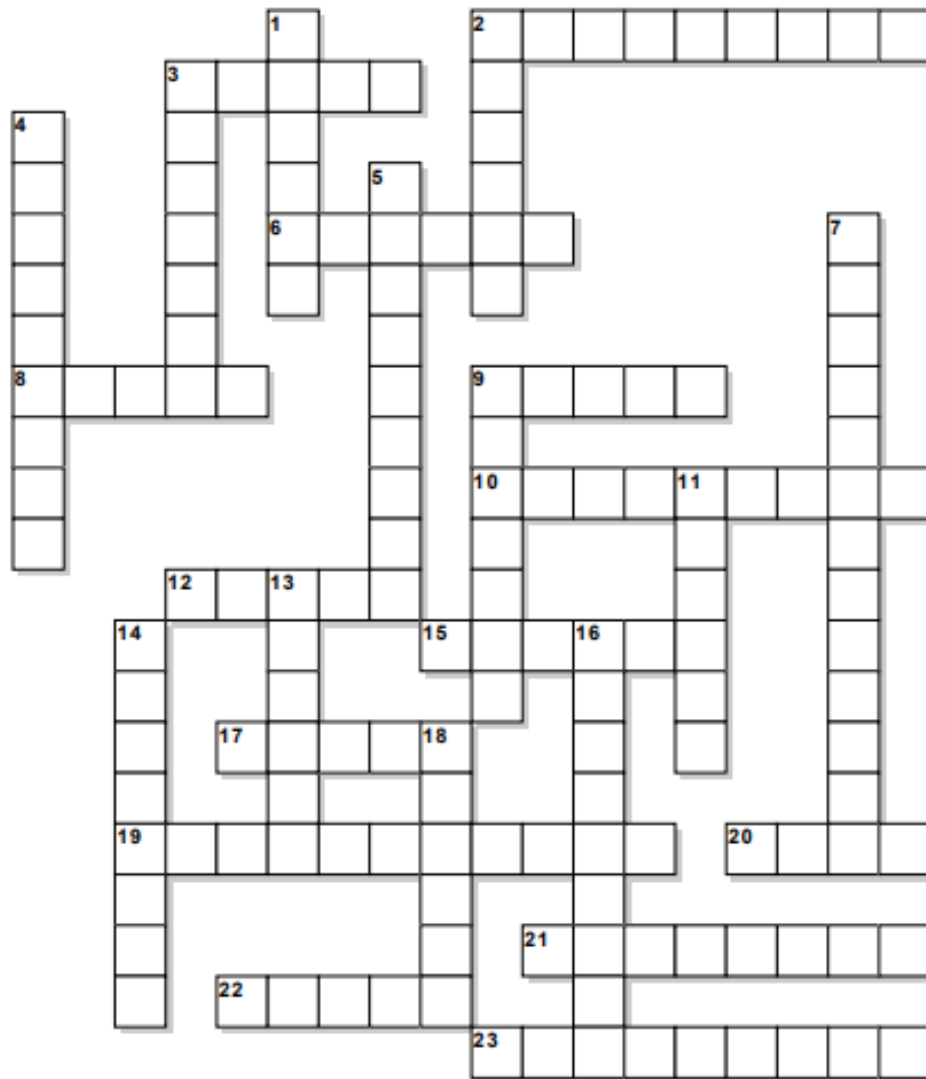
Across

- 2 n. condition of being under another person's control.
 3 adj. split; divided.
 6 adj. strong; tough.
 8 n. foreigner.
 9 v. delight in.
 10 n. liveliness.
 12 n. total confusion or disorder.
 15 v. recover.
 17 n. gas; fumes.
 19 v. study carefully.
 20 adj. sly; clever in a sneaky way.
 21 adj. patient; accepting.
 22 v. move in a wave.
 23 adj. springy; quick to recover.

Down

- 1 n. inner place.
 2 adj. sharp; clever.
 3 n. struggle for a cause.
 4 n. remarkable sight.
 5 adj. unknown.
 7 adj. debatable; tending to stir up argument.
 9 v. lessen; slow down.
 11 v. get even for; get revenge.
 13 adj. shocked; horrified.
 14 n. boldness; daring.
 16 adj. eager to succeed.
 18 n. state of rest or inactivity.

Faydaları- Lüğətin genişləndirilməsi. Həll prosesində siz yeni sözlər, eləcə də onların şərhlərini öyrənə bilərsiniz və bu, inkişaf üçün çox faydalı olmaqla yanaşı, dünyagörüşünüzü və bilik bazanızı artırır. Bu əyləncə sizi savadlı və maraqlı söhbətçi edəcək. Materialın təqdim edilməsinin bu özünəməxsus formasından bəzi müasir məktəb və universitet müəllimləri istifadə edirlər. Birincisi, bu, yüngül bir atmosfer yaratmağa, eləcə də tələbələrle əlaqə qurmağa imkan verir. İkincisi, materialın həzm edilməsi daha asandır. Üçüncüsü, mükəmməl motivasiya rolunu oynayan və artıq öyrəndiyiniz məlumatdan istifadə etməyə məcbur edən rəqabət ruhu yaranır.

[42]

Possible Answers:

aghast, alien, ambitious, animation, anonymous, audacity, avenge, chaos, cleft, contemplate, controversial, crusade, recess, regain, repose, resilient, savor, servitude, shrewd, sinewy, slacken, spectacle, surge, tolerant, vapor, wily

Exercise 2: Choose from the following words to complete the sentences below.

conquered beheaded estimate considered committing complete taking blow up

1. Stonehenge is a prehistoric stone circle in Wiltshire. Archeologists ... that it was built around 5,000 years ago, during the Bronze Age and it took over 1000 years to

2. In 1605, a man called Guy Fawkes and a group of Catholic plotters attempted to ...

King James I and the Parliament buildings in London, due to the government ... strong measures against the Catholics at that time. This is known as the Gunpowder Plot.

3. Henry VIII had six wives, two of whom he had executed. Anne Boleyn and Catherine Howard were both ... on the grounds of treason for ... adultery.

4. William Shakespeare was born in Stratford-upon-Avon in 1564. He was a playwright, poet, and actor of the Renaissance era, ... by many to be the greatest dramatist of all time.

5. The personal motto of Queen Elizabeth I was “I came, I saw, I ...”. [43].

3.3 Eksperimental tədris və nəticələrinin təhlili

Eksperimental tədris 2018-ci tədris ilinin 2-ci yarımiliyində Lənkəran şəhəri Vaqif Əliyev adına 4 nömrəli Hümanitar Təmayüllü Məktəb-Liseyində sınaqdan keçirilmişdir.

10 “b” sinifində həm kontrol, həm də eksperimental qrupların iştirak etdiyi bir təcrübə keçirdik. İndi isə araşdırmanın gedişatını və nəticələrini təqdim edirəm.

İşimiz 16 dərsi interaktiv metodlardan istifadə etməklə keçirilməsinə əsaslanmışdır. İlk öncə çalışdıq ki, öyrənənlərin motivasiyasını yüksək tutaq. Onların əyləncəli mühitdə lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirmələri, motivasiya olunmaları üçün vacibdir. Söz öyrədən zaman şagirdlərə istifadə üçün özündə yararsız leksik vahidləri olan lüğət verilsə, bu şagirdin dərslə olan marağının azalmasına və hətta yox olmasına gətirib çıxarar. Bir halda ki, materialın məzmunu, həcmi, gündəlik həyatda istifadə üçün faydalılıq dərəcəsi nəzərə alınsa, “monoton dərslər” əvəzinə mənalı dərslər olacaq.

Qrup işini təşkil etmək üçün qruplarda müzakirə edilməli olan mətni seçdik:

A Job for Teenagers.

Modern teenagers keep up with the latest technology and trends. They want to have as many gadgets and various possessions as possible. Obviously, such things as mobile phones, computers, iPads, fashionable clothes, various accessories are not cheap. The manufacturers every year produce newer and improved products, so the prices never fall.

That's why most teenagers decide to find a job. Part-time jobs are the best solution for them, as they need to dedicate certain time to studying at school or college. Some teens work only at weekends or during holidays. Although the pay is low, it still covers some expenses, such as recreation, education and variety additional courses, fashionable jeans, travel, latest models of digital novelties, etc.

What kind of job is better for teens? Almost in every city you can see them distributing leaflets in the streets. Some of them work in food service as a kitchen assistant or waiter. Others work as promoters in shopping center. Some teenagers work as shop assistants consulting on goods.

In the era of technological progress there are lots of job opportunities online. Teenagers can process electronic data, work on the phone, answer e-mails as a secretary and do many other useful activities.

[43]

Gəlin dərsin mərhələlərinə nəzər salaq:

- 1) üç dəqiqəlik hazırlıq zamanı şagirdlər mümkün qədər çox peşə ideyanın adını çəkməli idilər;
 - 2) daha sonra dəftərin mərkəzində “ Ways of finding a good job” yazıb cədvəl tərtib edirlər;
 - 3) bundan sonra hissələrə bölünmüş mətni oxumaq üçün qruplara ayrılırlar. Öz hissəsini oxuduqdan sonra məlumatı sinif yoldaşları ilə bölüşməli idilər;
 - 4) sonra biz şagirdlərə müzakirə üçün bir sual təklif etdik;
- mətn problemi: Yaxşı iş tapmaq həqiqətən asandır? Şagirdlərin vəzifəsi təklif olunan mövzu ilə bağlı mümkün qədər çox fikirləri ifadə etmək və yazmaq idi;

5) bundan sonra qrup üzvləri öz fikirlərini ifadə edir və digər qruplarla müzakirələrə qoşuldular.

Şagirdləri işləyərkən müşahidə etdik. Onların ifadələrinin həcmnin 3-5 cümlədən 7-10-a qədər artdığını, tapşırığı yerinə yetirmək üçün tələb olunan vaxtın azaldığını, şagirdlərin marağının və iştirak etmək istəyinin çoxaldığını müşahidə etdik. Ünsiyyətdə olan şagirdlər sinif yoldaşlarına həvəslə suallar verib cavablandırıdılar, çətinlik çəkmədən müəllimlə dialoqa girdilər.

Həmçinin qeyd etdik ki, interaktiv qarşılıqlı fəaliyyət zamanı öyrənənlər öz sözlərini qurmaq daha asandır, çünki onlar müəllimin qiymətləndirən şəxs kimi deyil, müttəfiq kimi qiymətləndirilməsinə görə qrammatik düzgünlük və leksik uyğunluq haqqında daha az düşünürlər.

Yoxlayıcı mərhələdə nəticələr 10 ballıq sistemlə qiymətləndirilmişdir.

Lənkəran şəhəri Vaqif Əliyev adına 4 nömrəli Hümanitar Təmayüllü Məktəb-Liseyində yoxlayıcı mərhələnin nəticələri:

Cədvəl 1.

Kontrol Qrup 10 “C”	Keyfiyyət göstəriciləri			Müəllim Günəl Zeynalova
	kafi	yaxşı	əla	
1.İsmayılova Züleyxa	+			
2. Qənizadə Fuad	+			
3. Qəribova Əfsanə	+			
4.Məhərrəmli Məhərrəm		+		
5.Nəsirzadə Almasxanım			+	
6. Rəhimli Murad	+			
7. Rüstəmov Əli		+		
8.Seyfullayeva Günay	+			
9.Tahirzadə Türkanə			+	

Cədvəl 2.

Eksperemental Qrup 10 “C”	Keyfiyyət göstəriciləri			Müəllim Həsənzadə Şəfəq
	Kafi	Yaxşı	əla	
1.Babayev Hüseynəli		+		
2. Bağırzadə Zaur			+	
3.Cabbarov Şahmar			+	
4. Dədəyev Ramil		+		
5. Əzizli Zəhra		+		
6. Gülverdiyeva Roza		+		
7. Heydərova Yasəmən		+		
8. Həsənova Rəviyyə			+	
9. Həsənzadə Xədicə			+	

Cədvəldən də gördüyümüz kimi eksperimental qrupda irəliləyiş müşahidə olunur. Belə nəticəyə gəlirik ki, eksperimental qrup şagirdlərində interaktiv qarşılıqlı fəaliyyətin səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdığını, həmçinin onların qrammatik və leksik bacarıqlarının irəlilədiyini göstərir. Vaxt keçdikcə şagirdlər ingilis dilində ünsiyyət qurmaqdan qorxmamağa başladılar. İnteraktiv qarşılıqlı fəaliyyət metodlarının tətbiqinin ən başlıca üstünlüyü şagirdlərin tədricən müstəqilliyə yiyələnməsidir. İnteraktiv qarşılıqlı müxtəlif metodik strategiyaları və simulyasiya üsullarını, kommunikativ məsələlərin birgə həlli məqsədilə şagirdlərin qruplarda qarşılıqlı əlaqələrini təşkil etmək və real ünsiyyət hallarından istifadə etməyə imkan verir. Bununla yanaşı düşünürük ki, orta məktəblərdə yeni sözlərin kontekstdə öyrədilməsi lüğət bazasının artırılması üçün çox yaxşı üsuldur. Sözlərin mənasını başa düşmək üçün hər bir orta məktəb müəllimi yeni sözləri mətn daxilində şagirdə

öyrətməyi bacarmalıdır. Çünkü istənilən kontekst söz bazası üçün ən effektiv model hesab olunur. Belə ki, dili mətndə öyrənən zaman şagirdlər həm yeni sözün istifadə qaydası ilə həm də hansı situasiyada işləmə bilib bilməməsi qaydası ilə də tanış olur.

NƏTİCƏ

Müasir metodikada lüğət işinə doğma dilin lüğət tərkibinin səmərəli mənimsənilməsini təmin edən məqsədyönlü pedaqoji fəaliyyət kimi baxılır. Lüğətin inkişafı sözlərin kəmiyyət yığılmasının uzun bir prosesi, onların sosial cəhətdən təsbit edilmiş mənalarının mənimsənilməsi və onları konkret ünsiyyət şəraitində istifadə etmək bacarığının formalaşması kimi başa düşülür.

Söz ehtiyatının toplanması üzərində iş bütün təlim prosesini müşayiət edir. Demək olar ki, hər ikinci dərstdə sözlərin yeni hissəsi ilə tanışlıq olur və onun mənimsənilməsi üzərində işləyirlər. Söz ehtiyatının mənimsənilməsini təmin etmək hər bir müəllimin əsas vəzifəsidir. Şagirdlərdə isə söz üzərində diqqətli işləməyə, lüğət ehtiyatının daim genişlənməsinə maraq oyanmalıdır. Fərdi lüğətin həcmi vaxtaşırı müəyyən etməyə, lüğətin doldurulmasında irəliləyişi görməyə imkan verən xüsusi testlər hazırlamaq da vacibdir. Semantizasiya üsulunun düzgün seçilməsi, yəni sözün mənasının açıqlanması bu sözün xüsusiyyətinə (sözün keyfiyyət xarakteristikasına və aktiv və ya passiv lüğətə aid olması), şagirdlərin bilik səviyyəsinə və bu işin aparıldığı yerə görə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlərin potensial lüğətinin genişləndirilməsi üçün ilkin mərhələdən başlayaraq müstəqil semantizasiya vərdişlərinin formalaşdırılması üzərində işləmək lazımdır. Şagirdlərə əsas sözyaratma modelləri ilə tanış olmaq lazımdır, bu zaman oyun üsullarından istifadə etmək arzu olunandır. Beləliklə, leksikanın təqdimatı və fəallaşdırılması işi təkcə bütövlükdə leksika üzərində işləmək üçün deyil, həm də şagirdlərin mövzularında motivasiya və marağı artırmaq üçün çox vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, düzgün qurulmuş və təşkil olunmuş lüğət işi şagirdlərdə lüğətlərlə işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edəcək, məktəblilərdə lüğət mətnindən götürülmüş məlumatları emal etmək, özbaşına bilik əldə etmək bacarıqlarını formalaşdırır. Həmçinin, lüğət işi fərdi tədqiqat və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin təzahürünə kömək edir və fərdi yanaşmaya imkan verir. Beləliklə, ingilis dili dərslərində lüğət işi əsas yer tutmalıdır. Bu işin səmərəliliyi, təbii ki, dil müəlliminin peşəkarlığından asılıdır. Şagirdlərin lüğətinin zənginləşdirilməsi prosesi

qrammatika, orfoqrafiya, durğu işarələri və şifahi və yazılı nitqin inkişafı ilə birlikdə ingilis dilinin tədrisinin əsas vəzifələrindən biridir. Məktəblilərin nitqi zəif olduğu üçün bu problem vacibdir. Məktəblilər cisimləri, hadisələri adlandırmaq, habelə ifadə olunan fikrə münasibət bildirmək üçün istifadə olunan bir çox sözləri bilmirlər. Metodist E.İ.Passov qeyd edir ki, şagirdlərin xarici dildə nitq fəaliyyətinə uğurla yiyələnmələri onların dərs vaxtı aktiv fəaliyyətdə olmaları ilə şərtlənir.

Şagirdlərdə leksik bacarıqların formalaşdırılmasında bir sıra vacib nüansların nəzərə alınması məqsədəuyğundur. Bu nüanslardan biri, xarici dildə olan bu və ya digər sözün onun ana dilindəki qarşılığı ilə əlaqəsinə diqqətin yetirilməsidir.

Söz ehtiyatını zənginləşdirmək üçün işləyərkən yadda saxlamaq lazımdır ki, şagird ilk növbədə sözü mənimsəməlidir, bununla yanaşı ona həyat haqqında yeni biliklər açılır, təfəkkür inkişaf edir, ünsiyyət baş verir.

Müəllim tədris metodunu seçərək dərk etməlidir ki, nizam – intizamın öyrənilməsində əsas məsələ-biliklərin, bacarıqların, vərdişlərin formalaşdırılması, həmçinin təhsilənlərin tərbiyələndirilməsi və yaradıcılıq inkişafıdır. Pedaqoji təcrübədə tətbiq olunan innovativ metodların hər biri bir çox üstünlüklərə malikdir, lakin bu metodların sistemdə istifadəsi qarşılıqlı əlaqədə ən yaxşı nəticələrə nail olmağa kömək edəcəkdir. Müsbət nəticə birbaşa olaraq bu keyfiyyətin formalaşacağı vasitə və şəraitdən asılıdır. Aşağıdakı şərtləri vurğulayırıq:

1. şagirdə fərdi yanaşma;
2. şagirdlərin yaradıcı potensialının üzə çıxacağı rahat psixoloji şəraitin yaradılması;
3. şagirdlər üçün mənalı və maraqlı olan tədris materialının diqqətlə seçilməsi;
4. xarici dillərin tədrisində yeni texnologiyaların tətbiqi: qrup, fərdi iş.

İnnovativ təlim mövcud mədəniyyət və sosial mühitdə innovativ dəyişiklikləri stimullaşdıran belə təhsil və təhsil fəaliyyətinin prosesi və nəticəsidir. Təlim və təhsilin bu növü mövcud ənənələri saxlamaqla yanaşı, həm fərd, həm də cəmiyyət üçün yaranan problemlə vəziyyətlərə aktiv reaksiyanı stimullaşdırır. “İnnovasiya” anlayışı təkcə innovasiyaların yaradılması və yayılması deyil, həm də fəaliyyət tərzində, düşüncə tərzində dəyişikliklərlə müşayiət olunan mühüm xarakter daşıyan belə

dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Yenilik kateqoriyası təkcə zamana deyil, dəyişikliklərin keyfiyyət xüsusiyyətlərinə də aiddir. İnnovativ proseslər müasir təhsilin inkişafında nümunədir. Fəal tədris metodlarının yaratdığı müsbət emosiyalar, təşkilati təlim oyunlarına xas olan ünsiyyət, materialın təklifli təqdimatı ilə birlikdə şagirdlərin idrak və kommunikativ fəaliyyətinə, xarici dil məlumatlarının qeyri-ixtiyari mənimsənilməsinə kömək edən idrak maraqlarını formalaşdırır.

Fəal tədris metodları şagirdlərin yaradıcı inkişafına da müsbət təsir göstərir. Onlar xarici dil dərsinin son məqsədi olan şagirdlərin təhsil fəaliyyətinin subyektləri kimi formalaşmasına şahidlik edir. Formalaşma prosesi aşağıdakı aspektlərdə ifadə olunur:

1. şagirdlərin öyrənmə müvəffəqiyyətinin artırılması;
2. mövzuya müsbət münasibətin formalaşdırılması;
3. adekvat özünü qiymətləndirmə formalaşması;
4. yaradıcılıq potensialının inkişafı.

Yuxarıda göstərilənlər əsasında demək olar ki, xarici dil tədrisində innovativ yanaşmadan istifadə estetik cəhətdən inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşmasına kömək edir, ümumilikdə Yaradıcı qabiliyyətlərin formalaşması və inkişafı üçün ən mürəkkəb yaradıcılıq məsələlərinin müstəqil şəkildə fəal və yaradıcı həlli üçün zəngin imkanlar açır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayev A. “Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası”. “Maarif” nəşriyyatı. 1978. 280 s.
2. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, II yarımillik, Yusubova A. 2009. 16 s.
3. Bəliyev H.B. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, Bakı. ADPU. 2003, 425 s.
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007. 192 s.
5. Kərimov Y. Ana dilinin tədrisi metodikası. “Kövsər” nəşriyyatı. Bakı, 2011, 564 s.
6. Təhirov A. Salayeva Ə “İngilis dilinin tədrisi metodikası” (Metodik vəsait) “MAARİF” nəşriyyatı. Bakı 1978, 224 s.
7. Umudova G. İNGİLİS DİLİ. Abiturientlər üçün dərs vəsaiti. Bakı, “Azəri” nəşriyyatı, 2019, 432 s.
8. “Ümumtəhsil məktəbləri üçün tədris resursları” Bakı: Mütərcim, 2019, 168 s.
9. Zeynalova C. Təlim fəaliyyətinin psixoloji prosesi, Bakı: “Print-S” nəşriyyatı, 2017, 144 s.

Rus dilində:

10. Аничков И.Е., Саакянц В.Н. Методика преподавания английского языка в средней школе. Издательство “Просвещение”, Москва, 1966. 248 с.
11. Любченко И.А., старший преподаватель, УО «Белорусский государственный аграрный технический университет», Курсовая работа “АКТИВИЗАЦИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА” г. Минск, Республика Беларусь. 18 с.

12. Гез Н.И. Ляховицкий М.В., Миролубов А.А., Фоломкина С.К., Шатилов С.Ф. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: учебник. М. Высш.школа, 1982, 374 с.
13. Львов М. Р., Ипполитова Н. А., Ивченков П. Ф. Методика преподавания русского языка / под ред. М. Т. Баранова. М.: Просвещение, 1990. 365 с.
14. Миролубов А.А. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе. 1981 – 287с.
15. Петричук, И.И. Еще раз об игре – Иностранные языки в школе, 2008 г. № 2. – 185 с.
16. Пассов Е.И., Кузнецова Е.С. Формирование лексических навыков, Воронеж: НОУ “Интерлингва”, 2002, 40 с.
17. Программы восьмилетней школы. Иностранные языки. М. Изд. “Просвещение” 1966.
18. Программы восьмилетней школы. Иностранные языки. М. Изд. “Просвещение” 1967.
19. Степанов. Г. Г. Формирование речи у дошкольников . Е. С. Слепович. – Минск : Издательство «Заря», 1999. – 270 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. М.: Слово/Slovo, 2000. 624 с.
21. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации: учеб. пособие. М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. 286 с.

İngilis dilində:

22. Aliyeva R., Mehtieva T., John R. Silver. Interactive Teacher Training. A Manual For English Language Teachers. Baku: “Chashioglu”, 2002. -116 p.
23. Baranov M. T., Ladyzhenskaya T. A., L’vov M. R., Ippolitova N. A., Ivchenkov P. F. Methods of teaching of Russian. Moscow, Prosveshchenie Publ., 1990. 365 p.

24. Brown D.H. Principles of Language Learning and Teaching. New Jersey: Prentice Hall, 1980, 410 p.
25. Gıztamam Guliyeva, Khalida Rustamova “Kövsər” Baku 2018, 160 p.
26. Gurrey P. “The teaching of Written English”. Longmans, 1954, p 238
27. Graves M.F. The vocabulary book. New York, NY: The teachers college press, 2006, p.27
28. Greenwood S.C. Flanigan, K. Overlapping Vocabulary and Comprehension: Context Clues Complement Semantic Gradients//The Reading Teacher, 2007, №3, 254p.
29. Jeremy H. The practice of English language teaching. Fourth Edition. England: Longman, 2003, 448p.
30. Jeremy H. How to Teach English. England: Longman, 1998. 198 p.
21. Krashen S. The power of Reading. 2nd edition. Portsmouth. NH: Heinemann Publishing Company, 2004, p.19
32. Lewis M. The Lexical Approach: The State of ELT and the Way Forward. Hove: Language Teaching Publications, 1993, 200 p.
33. Roqova G.V. Methods of teaching English, Москва: Просвещение, 1970, 179 p.
34. Richards Jack C. and Rodgers Theodore S. Approaches and methods in language teaching (fourth edition). Cambridge University Press. 2014, 410 p.
35. Thornbury. S How to Teach Vocabulary, Harlow: Longman, 2015, 144p.
36. Ur Penny. A course in Language Teaching. Cambridge University Press, 1996, 375p.
37. N.E. Zeynalova Pedagogy: Textbook. Baku, “Elm və təhsil” 2016, p. 240

İnternet:

38. <https://lengva.ru/leksicheskie-navyki-pri-izuchenie-anglijskogo-yazyka/>
39. [https://Лексические упражнения по теме еда английский язык \(zdorovieledy.ru\)](https://Лексические упражнения по теме еда английский язык (zdorovieledy.ru))
40. [https:// THE CLASS TEACHER \(studopedia.su\)](https://THE CLASS TEACHER (studopedia.su))

41. [https:// Методика обогащения словарного запаса учащихся на уроках русского языка | Статья по русскому языку на тему: | Образовательная социальная сеть \(nsportal.ru\)](https://nsportal.ru)
42. [https:// www.fluentu.com/blog/english-rus/как-запоминать-английские-слова/](https://www.fluentu.com/blog/english-rus/как-запоминать-английские-слова/)
43. [https://Сочинение на английском языке Работа для подростков/ A Job For Teenagers с переводом на русский язык \(en365.ru\)](https://en365.ru)
44. http://www.ederslik.edu.az/player/index3.php?book_id=310#books/310/units/unit-1/page15.xhtml
45. [http://Halloween Story - Reading Exercise \(english-4u.de\)](http://english-4u.de)
46. [http://6thgradevocabcrosswords1.pdf \(rudolphacademy.com\)](http://rudolphacademy.com)
47. [http://Fill in the gap exercise - English grammar | St Brelade's College \(stbreladescollege.co.uk\)](http://stbreladescollege.co.uk)
48. [http://Listopia Book Lists | Goodreads](http://Goodreads.com)